

MUHABBETTEN TARİKATA: BEKTAŞI TARİKATI'NİN OLUŞUM SÜRECİNDE KIZILDELI'NİN ROLÜ

FROM BANQUET TO SUFI ORDER: THE ROLE OF KIZILDELI IN THE FORMATION PROCESS OF THE BEKTASHI ORDER

Rıza Yıldırım¹

ÖZET

Bektaşî tarikatının bu gün bilinen hâliyle Balım Sultan tarafından 16. yüzyıl başlarında kurulduğu kabul edilmektedir. Hacı Bektaş Veli ile Balım Sultan arasında geçen iki yüz elli yıla yakın süre ise tarikatın oluşum sürecini teşkil etmektedir. Bektaşî tarihinin bu ilk dönemi gerek tasavvuf anlayışı gerekse tarihsel süreç bakımından henüz aydınlatılabilmemiş değildir. Elinizdeki makale karanlıkta kalan bu döneme Kızıldeli üzerinden bir ışık tutma amacını taşımaktadır. Bir taraftan Hacı Bektaş Veli etrafında oluşan sohbet hâlkalarının zamanla nasıl kitleleri yönlendiren bir tarikata dönüştüğünü anlamaya çalışırken diğer taraftan bu süreçte Kızıldeli'nin oynadığı rolü tesbit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Kızıldeli dergâhının işlevi üzerinde de duracak ve Bektaşî tarikatının oluşum ve gelişim süreçleri üzerinde bu dergâhın etkisini irdeleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, Bektaşî tarikatı, Bektaşî yolu, Balım Sultan

ABSTRACT

It is generally accepted that the Bektashi Order - as it is known today - was established by Balım Sultan during the early sixteenth century. The long epoch between Hacı Bektaş Veli and Balım Sultan, which covers nearly two hundred and fifty years, constitutes the formative period of the Sufi Order. These early periods of the Bektashi history is yet to be discovered. Neither doctrines nor historical developments during this era are adequately known. Focusing on the case of Kızıldeli, this article aims to shed light on this dark side of the Bektashi history. On the one hand, it tries to understand how the banquets of Hacı Bektaş turned into a Sufi Order, which influences masses. On the other hand, it aims to discover the role Kızıldeli played during this process. This article also examines the function of the Kızıldeli hospice, thus scrutinizes its influence on the formation and later progress of the Bektashi Order.

Key Words: Kızıldeli, Bektashi order, Bektashi way, Balım Sultan

¹ Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

Giriş

John K. Birge, Bektaşî tarikatı üzerine yazdığı meşhur monografisinde Kızıldeli'yi (Sarı Saltuk'la beraber) Balkanlarda Bektaşî Yolu'nun erken (ya da ilk) misyonerleri arasında saymaktadır (Birge, 1937: 51). Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı olup popüler İslam'ın Balkanlardaki ilk temsilcisi olarak bilinen Sarı Saltuk bir kenara bırakılacak olursa² Birge'nin Kızıldeli için öngördüğü tarihsel misyon oldukça makul görünmektedir. Seyyid Ali Sultan'ın, daha sonra Bektaşî tarikatına dönüşecek olan mistik anlayışın - ki buna Birge isabetle "Bektaşî Yolu" demektir - Rumeli ve Balkanlar'da tesisine üç katmanlı bir katkı sağladığı görülmektedir. Öncelikle o, yaşadığı dönemde önemli bir liderdir. Rumeli'ni fetheden gaziler arasında, yeni toprakların iskânı için Anadolu'dan gelen Türkmenler arasında ve nihayet bunların din işlerinde danışmanlığını/önderliğini yürüten abdallar arasında Kızıldeli isminin saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Bundan başka, vefatından sonra da Kızıldeli ismi etrafında oluşan ve dilden dile dolaşan söylenceler Rumeli'nde gelişmekte olan tasavvuf anlayışında belirleyici olmaya devam etmiştir. Nihayet, Dimetoka yakınlarında kurduğu dergâhı kısa sürede Rumeli ve Balkanlar'ın en önemli dinî merkezlerinden birisi hâline gelerek Hacı Bektaş Veli ismiyle özdeşleşen tasavvuf anlayışının yayılmasında lokomotif rolü üstlenmiştir. Hareketin iptidası ve isim babası Hacı Bektaş Veli olmakla beraber, Bektaşî Tarikatı'nın sistem ve erkânıyla 16. yüzyıl başlarında Balım Sultan tarafından tesis edildiği gerek Bektaşîler arasında gerekse modern araştırmacılar nezdinde ortak bir kanaat hâlinde kabul görmüştür (Ocak, 1992: 17-18). Buna göre, "Bektaşî Tarikatı"nın oluşum süreci Hacı Bektaş'ın öğretilerini yaydığı dönemden (kabaca 13. yüzyılın ikinci yarısı) başlayıp Balım Sultan'ın (ö. 1519) Hacı Bektaş'taki merkez tekkeye gelip yerleşmesine kadar uzanan 200 yılı aşkın bir zaman diliminde tamamlanmıştır. Hacı Bektaş'ın etrafındaki Türkmen kitlelere ve dervişlere anlattığı öğretileri, kendisinden sonra da hâlk arasında iki asır boyunca gelişerek yayılmış ve sonunda Balım Sultan marifetiyle âyin-erkân ve kurumlarıyla sistemli bir tarikata dönüşmüştür. Tarikat tarihinin erken dönemlerine dair kaynaklar, Pîr-i Evvel'le başlayıp Pîr-i Sâni'de nihayet bulan bu oluşum evresinde özellikle Seyyid Ali Sultan ismini ön plana çıkarmaktadırlar. İşte elinizdeki çalışma Kızıldeli'nin bu süreçte oynadığı rolü tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Kaynaklar:

Kızıldeli'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecine katkısı hususunda arşiv belgeleri (özellikle tekkenin vakıf kayıtları) ve bazı çağdaş kaynaklar ancak dolaylı malumat içermektedir.³ Arşiv belgeleri esas itibarıyla tekkenin durumu ve burada yürütülen faaliyetlerle ilgilendiğinden Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dönük bilgi bakımından oldukça fakirdir. Ancak bu çalışma şeyhin hayatta yaptıklarının yanı sıra dergahının fonksiyonuyla da ilgilenmektedir. Dolayısıyla

² Sarı Saltuk'un rolünü Bektaşî Yolu'nun oluşmasına öncülük etmekten ziyade popüler İslam'ın Rumeli ve Balkanlar'da yaygınlaşmasını sağlamak ve bu suretle daha sonra gelecek dervişler için zemin hazırlamak şeklinde ifade etmek tarihsel verilere daha mutabık olacaktır. Sarı Saltuk hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Ocak, 2002).

³ Bu kaynakların genel bir değerlendirmesi için bkz. (Yıldırım, 2007: 1-8).

söz konunu arşiv kaynaklarına yer yer başvuracaktır. Genel itibariyle tahrir defterlerindeki kayıtlar, tekkeyi ilgilendiren kimi olaylara dair hükümler ve post-nişîn atamalarına dair arzlardan ibaret olan bu tür belgeler tarihçiler tarafından sık sık kullanıldığından burada bir tanıtıma ihtiyaç yoktur.

Özellikle Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dair bilgilerimizin çoğu Bektaşî geleneği içinde üretilmiş kaynaklara dayanmaktadır. Bu kaynakların değeri ve nasıl kullanılabileceği hususları müstakil bir çalışmada ele alındığından (Yıldırım, 2008) burada tekrara lüzum görmüyoruz. Ancak orada ele alınmayan üç kaynağın (*Sadık Abdal Divanı*, *Demir Baba Velâyetnâmesi* ve *Veli Baba Velâyetnâmesi*) kısa bir tahlili faydalı olacaktır. Adı geçen kaynaklar bu bağlamda ilk defa kullanılacaktır. Dahası elinizdeki çalışmanın ana iddialarının önemli bir kısmı bu kaynaklara dayanmaktadır.

Sadık Abdal Divanı ile başlayacak olursak: Metin içinde kendisini Kızıldeli dergahında yetişmiş ve şeyhin müridi olarak anlatan Sadık Abdal, şiirlerinde Bektaşî tarihinin erken safhâlarına ışık tutabilecek bilgiler sunmaktadır. Ancak eserin elimizde bulunan tek nüshasının 1742 tarihli olması bazı soruları gündeme getirmektedir. Kızıldeli ve Bektaşî tarihi bakımından eserin önemini ve verdiği bilgilerin değerini ortaya koyabilmek için her şeyden önce iki hususu aydınlatmak gerekmektedir: 1) Sadık Abdal gerçekten Kızıldeli tekkesinde yetişmiş ve doğrudan Kızıldeli elinden irşat olmuş bir derviş midir? 2) Bugün elimizde bulunan divanı oluşturan şiirlerin Sadık Abdal'a aidiyeti nasıl ispat edilebilir?

İkinci sorunun cevabı ile başlayacak olursak: Sadık Abdal Divanı'nın bilinen tek nüshası Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi'nde 894.35-1 numara ile kayıtlıdır. Yazmanın başındaki daktilo ile yazılmış nottan eserin buraya Ankara Umumî Kütüphanesi'nden getirildiği anlaşılmaktadır. Modern araştırmacılar arasında Sadık Abdal Divanı'na ilk defa dikkat çeken Sadettin Nüzhet Ergun olmuştur (Ergun, 1955: 207-14). Yukarıda bahsedilen nüshayı gördüğü anlaşılan Ergun yine buradaki bilgilere dayanarak Sadık Abdal'ın Kızıldeli müridi olduğunu ve bu tekkede yetiştiğini ifade etmektedir. Daha sonra Sadık Abdal'dan bahseden araştırmacılar Ergun'un dediklerinin tekrarlamakla yetinmişlerdir. Ergun'dan sonra bu divanı uzun bir uğraş sonucu Konya Bölge Elyazmaları Kütüphanesinde bulup ilim dünyasına kazandıran Dursun Gümüsoğlu olmuştur. Gümüsoğlu latinize metin ve eserin faksimile kopyasını bir girişle beraber yayınlamıştır (Gümüsoğlu, 2009).

Mevcut tek nüshanın, Arnavutluk İskenderiye'de Rüstem Abdal adında bir derviş tarafından H. 1155 yılının Şaban ayında (M. 1742 yılı Ekim ayı) istinsah edildiği yazmanın sonuna kaydedilmiştir. Ne yazık ki Rüstem Abdal, Sadık Abdal ile ilgili bilgi vermemektedir. Ancak, "Divân-ı Sâdik"ın "lafz-ı evliyâ" ve "esrâr-ı nutk-ı Hudâ" olduğunu, âşık ve sâdiklara evliya yolunu yani nasıl evliya olup Hakk'a vasil olunacağını bildirdiğini kaydetmiştir. Ayrıca divanın dili o günün dervişlerine ağır gelmiş olmalı ki sonuna bir de lügatçe eklemek gereği duymuştur. Öte yandan, her şiirin başında o şiirin aruzun hangi vezni ile yazılmış olduğu ve Farsça kısa özeti

yerleştirilmiştir. Gümüşüğü'nun da dikkat çektiği üzere (Gümüşüğü, 2009: 12) bu bilgiler müstensih tarafından okuyan ya da dinleyen dervişlerin işini kolaylaştırmak için eklenmiş olmalıdır.

İşte eserle ilgili bilgilerimiz divanın esas metni ve sonuna Rüstem Abdal tarafından eklenen bu kısa nottan ibarettir. Bu bilgilerden divanın Sadık Abdal'a ait olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Mevcut yazma 1742 yılından kalma olduğuna göre, netleştirilmesi gereken husus eserin içeriğinin bundan 250 yıl kadar önceye (aşağıda ele alınacağı üzere Sadık Abdal 15. yüzyılda yaşamış olmalıdır) götürülüp götürülemeyeceğidir. Öncelikle gerek yazmanın başlığında gerekse müstensihin sonda eklediği notta eser *Divan-ı Sadık* (Abdal) olarak kaydedilmektedir. Yani müstensih (Rüstem Abdal) bize bu şiirlerin Sadık Abdal'a ait olduğunu ve 1742 yılında kendisinin bunları (muhtemelen bir başka nüshadan bakarak) yazdığını söylemektedir. Sondaki müstensihe ait kısa nottan anlaşılan bir başka husus, eserin ilmî ve edebî seviyesinin 1742 yılında İskenederiye'de bu divanı okuyan dervişlerin eğitim düzeyinin üzerinde olduğudur. Bu nedenden olmalı ki, Rüstem Abdal çeşitli lügatlere bakarak birçok kelimenin anlamını çıkarmak ve eserin sonuna koymak gereği duymuştur. Yine aynı nedenden her şiirin başına vezni yazma lüzumu hissetmiş olmalıdır. Şu hâlde, Rüstem Abdal'ın da ait olduğu derviş muhiti (kuvvetle muhtemel Bektaşî dervişleri) bu eserin dilini ve vezni ancak lügat yardımı ile anlayabilecek durumda idiyeler, böyle bir eseri ya da onun parçalarını telif etmelerinin mümkün olamayacağı açıkça anlaşılacaktır. Demek ki divanda yer alan şiirler Rüstem Abdal ya da çağdaşları tarafından yazılmış olamazlar. Aksine Rüstem Abdal bu şiirleri başka bir nüshadan bakarak istinsah etmiş olmalıdır.

Bu noktada şu soru akla gelebilir: Rüstem Abdal ya da başka bir çağdaşı şiirlerin içeriğine herhangi bir müdahâlede bulunmuş olabilirler mi? Eserin nazım olduğu, her bir şiirin aruz vezni ile yazıldığı ve eserin dilinin müstensihin dönemine göre daha ağır ve ağırdal olduğu düşünülürse, böyle bir ihtimalin çok düşük olduğu görülecektir. Metne sonradan müdahâle olmadığı muhteva analizinden de anlaşılacaktır. Sadık Abdal Divanı her şeyden evvel didaktik bir eserdir. Divanı oluşturan şiirlerin taliplere evliya yolunun sırlarını ve bu yolda nasıl ilerleneceğini anlatmak amacıyla yazıldığı şair tarafından muhtelif yerlerde açıklanmaktadır. Nitekim eserin içeriğine bakıldığında belirtilen bu amaca mutabık olduğu görülecektir. Sadık Abdal "talipler" diye andığı muhataplarına sürekli nasihat etmekte, insanın mahiyeti, Hakk'ın sırları, eşyanın hakikati ve kâmil insan mertebesine erip esrar-ı Hakk'a vakıf olmanın yollarını anlatmaktadır. Ona göre Hakk'ın sırlarını anlamanın yolu dünyaya değer vermemek, bir zaviyede tekke-nişin olmak, bir mürşid-i kamile varmak ve nihayet "Râh-ı Bektaşî"ye girmekle mümkündür. Çünkü Hakk'ın sırları ancak bir mürşid-i kâmilin yardımıyla keşfedilebilir. Mürşid-i kâmillerin başında da âdetâ mahzen-i esrar-ı Hakk'ın anahtarını elinde tutan kutuplar vardır. İşte Hakk'a ermek ancak bu kutupların koyduğu prensipler çerçevesinde oluşan tasavvuf yoluna girmekle mümkündür. Anlaşılacağı üzere Sadık Abdal'ın esas gayesi taliplere Hakk'a ulaşmanın yollarını anlatmaktır. Söz konusu yolların esasını ise kutup dediği insanları tanımak ve onların manevi himayesine girmek teşkil etmektedir. İşte bu yüzden, eser özünde Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Seyyid Ali Sultan'ı anlatmaktadır.

Zira insanlara Hakk'ın sırlarını açan ve bu şekilde bir mistik yol tesis eden kutuplar bunlardır. Divanda “yol kurucu” kutup olarak anlatılan bu üç kişidir. Bektaşî Tarikatı'nı teşkilatlandırıp âyin-erkânıyla kurumsallaştıran Balım Sultan'dan hiçbir bahis yoktur. Aşağıda ele alınacağı üzere, 15. yüzyılda yaşayıp Kızıldeli elinden irşat olan Sadık Abdal'ın silsileyi Kızıldeli'de bitirmesi gayet normaldir. Ancak konumuz açısından esas önemli nokta şudur: Divan'da ne Balım Sultan'dan ne de Yemini, Virani, Akyazılı, Sersem Ali Baba vs. gibi 16. yüzyıldan itibaren Bektaşî uluları arasında sayılan kişilerden hiçbir bahis olmaması metne sonradan müdahâle olmadığını açıkça göstermektedir. Eğer orijinal metne Rüstem Abdal tarafından ya da daha erken dönemlerde müdahâle olmuş olsaydı, eserin yukarıda özetlenen ana çatısı ve kurgusuna göre, en azından Balım Sultan ismi bu metne mutlaka girmesi gerekirdi.

Sonuç olarak denilebilir ki, eğer müstensih'in (ya da – eğer Rüstem Abdal müellif nüshasını kullanmadıysa - müstensihlerin) bir müdahâlesi olduysa bu ancak beyit ya da şiir çıkarmak şeklinde olabilir - ki bazı yerlerde bu tür bir müdahâle ya da gözden kaçma olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa eklemek (bu ekleme şiir, beyit, mısra, ya da kelime olabilir) biçiminde bir müdahâlenin olmadığı anlaşılmaktadır. Şu hâlde, elimizde bulunan 1742 istinsah tarihli eserin (bugün kayıp olan) daha eski bir eserden kopya edildiğini ve içerik olarak Sadık Abdal'ın şiirlerinden ibaret olduğunu kabul etmek makul görünmektedir.

En başta sorduğumuz birinci soruya, yani divanın yazarı Sadık Abdal'ın kim olduğu meselesine dönecek olursak: Sadık Abdal ile ilgili yegâne bilgi kaynağımız yine kendi divanıdır. Birçok şiirinde kendisinin Kızıldeli'nin nazar kılmasıyla irşat olduğunu tekraren ifade etmektedir.⁴ Ancak iki şiir var ki bunlarda Sadık Abdal doğrudan kendi hikâyesini anlatmaktadır. Bu şiirlerde nasıl tasavvuf dünyasına girdiğini, Bektaşî Yolu'ndan ve Kızıldeli'den nasıl haberdar olduğunu, Kızıldeli Dergâhı'na nasıl geldiğini ve burada ne tür duygular yaşadığını çok canlı bir şekilde anlatmaktadır. Kendi anlatımından takip edecek olursak, Bektaşî dünyası ile ilk teması Sadık Abdal henüz on üç yaşlarında iken gerçekleşir. Hacı Bektaş cânibinden Derviş Mehmed bir arkadaşına yol kenarında nasihat ederken Sadık bunlara kulak misafiri olur. Derviş Mehmed'in “hakikat sözleri” Sadık'ın kalbine işler ve kalbinde aşk ateşini yakar. Dervişler bir süre sonra kalkıp gider ve Sadık da yoluna devam eder. Ancak duydukları kalbinde derin tesir uyandırır. O sözlerin kalbinde tutuşturduğu aşk ateşi her geçen gün büyümeye devam eder. Aşk ile hayran gezerken nihayet yirmi iki yaşında Kızıldeli Tekkesi'ne erişir ve tekkenin hizmetkârı olur. Yirmi dört yaşına erdiğinde Kızıldeli kendisini irşat eder. Bu irşat ile hikmet sırlarını kelime ve ifadeden bağımsız (bî-lafz) görüp müşahede etmeye başlar (Sâdık Abdal, 1155: 20a-20b).

Diğer bir şiirinde Sadık Abdal Kızıldeli Tekkesi'nde yaşadıklarını anlatmaktadır. Şiir Kızıldeli'nin kendisine “nazar kıldığını” ve böylece kendisini bütün dertlerden kurtardığını ifade ederek başlamaktadır. Şiirin devamında, şeyh-mürît ilişkisine dair bahisler yer

⁴ Örneğin, “Çün nazar kılmış keremden şâhımız Kızıldeli / Bulmuşum ulvî makâmın kalmadı süflî mizâc” (Sadık Abdal, 1155: 9b), “Çekerî Sâdik'a ol Şâh-ı Veli kıldı nazar / Ber-murâd etdi beni kılmadı mahrum ümîd” (Sadık Abdal, 1155: 12b) gibi beyitlerde bu durum açıkça anlatılmaktadır.

almaktadır. Sadık Abdal, kendi vücudunun aslında sultanı (Kızıldeli) tarafından kendisine kiraya verilmiş bir dükkân olduğunu ifade etmektedir. Gönül gözüyle bakıldığında onun vücudu içinde bulunanın aslında şeyhinden başkası olmadığı anlaşılacaktır. O, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Serâpâ bil ki anındır görünen cümle mevcudum / Dilimden söyleyen oldur elimden eyleyen ol hat” (vrk. 19b). Sadık Abdal, Kızıldeli Dergâhı’na bir yaz günü vardığını, orada Kızıldeli’nin kuru daldan yeşerttiği dut ağacını görüp meyvesinden yediğini, meşhur Karapınar’dan su içtiğini, Kızıldeli’nin yüce tâcını makamında gören her hikmet-şinâsın titrediğini, Kızıldeli’nin lütuflarını kendisinden esirgemeyip muradını tamamen verdiğini heyecanla anlatmaktadır (vrk. 19b). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Sadık Abdal yer yer Hacı Bektaş Veli ve Abdal Musa’nın da kendisine nazar ettiği ve kalbini süslediğini söylemektedir. Ancak buralarda çoğu zaman yüz yüze görüşme olmadığını ima edecek ifadeler kullanmaktadır: “Ezelden ilticâ-yı irticâ kılmış ana [Hacı Bektaş] Sâdık / Keremden eyledi yârı ki ol zü’l-kuvve bî-inkâz” (vrk. 18b), “Eden Sâdık’a ol [Abdal Musa] ezelden nazar / Eden ol münevver fu’âdım o bez” (vrk. 13a), “Kuluyam câri Sâdık o Sultan Hacı Bektaş’ın / Anın eltâfı kıldı hem bu esrâra beni hem-râz” (vrk. 15a). Dolayısıyla, onun Kızıldeli’nin kendisine himmet ettiğini anlatan ifadelerinden yüz yüze görüşme anlamı çıkarmakta beis yoktur.

Sadık Abdal’ın Kızıldeli’nin sağığında dergâha geldiğini ve kendisinden doğrudan “nasip aldığı”nı yukarıdaki analizler ortaya koymaktadır. Onun şeyhinin vefatından sonra da uzun süre yaşadığı divanında övgü ile bahsettiği diğer isimlerden anlaşılacaktır. Burada geçen tarihî şahsiyetler Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Kara Baba (Hızır Baba), ve Kaygusuz Abdal ile sınırlıdır.⁵ Sadık Abdal Kara Baba’yı Otman Baba’nın “sırrı” yani hâlifesi olarak göstermektedir. Otman Baba’nın 1478 yılında öldüğünün bildiğimize göre bu isimler içinde kronolojik bakımdan en son gelen kişi Kara Baba’dır. Otman Baba’nın Kara Baba’yı hâlîfe olarak ahir ömründe işaret ettiğini kabul edersek, Sadık Abdal’ın 1470’leri gördüğü varsayılabilir. Öte yandan Kızıldeli’nin 1412’den kısa süre sonra vefat ettiği (Yıldırım, 2009a: 55) ve Sadık Abdal’ın 24 yaşında Kızıldeli’den nasip aldığı düşünülürse bu tarihlerde seksen yaşlarında olduğu ortaya çıkar.

Dikkate şayan başka bir nokta da şudur: Eserinde sürekli olarak Bektaşî yolunun oluşum sürecine damgasını vuran üç şeyhi (Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Kızıldeli) öven ve bu yönüyle adeta yolun oluşum hikâyesini özetleyen Sadık Abdal, ne Balım Sultan’dan ne de onun babası Mürsel Balı’dan bahsetmektedir. Buradan iki sonuç çıkarılabilir: birincisi, Sadık Abdal, Balım Sultan’ın 1500’lerin başlarında (Bektaşî geleneğine göre 1499 (Koca, 1990: 39) Bektaşî dâervişlerinin başına geçtiğini ve “yol”u tarikata dönüştürdüğünü görmemiştir. Zira görmüş olsa, adeta Bektaşî tarihinin batın özünü anlatmak üzere kurgulanmış böyleli bir eserde Pîr-i Sâni olarak kabul edilmiş bir yol önderinin bahsedilmemesi düşünülemez. İkinci sonuç ise şudur: Sadık Abdal’ın ömrünün yettiği 1470’lerde Balım Sultan henüz

⁵ Kaygusuz Abdal’ın sâdıkların yol gösterici rehberi olduğunu, kör ve topal olan Mısır Sultanı’nın gözünü iyileştirdiğini ve onun Dilgüşâ’sının ehl-i irfanı irşat ettiğini söylemektedir (vrk. 23b)

dikkat çekecek kadar önemli bir konuma gelmemiş olmalıdır. Bu yüzden olmalı ki Sadık Abdal ne kendisinden ne de babasından bahsetme gereği duymuştur. Yoksa ikisi de Kızıldeli Dergâhı'nda yetişen ve çağdaş olan bu insanların birbirlerini bilmiyor olmaları düşünülemez. Sonuç itibarıyla, eserin içerik analizinden ve sonunda müstensih tarafından yapılan kısa eklemelerden hareketle bu şiirlerin Sadık Abdal'a ait olduğu ve Sadık Abdal'ın 15. yüzyılda Kızıldeli Dergâhı'nda yetişmiş bir "Bektaşî" dervişi olduğu pek küçük bir şüphe kaydı ile kabul edilebilir. O şüphe kaydının ortadan tamamen kalkması içinse Divan'ın daha eski nüshalarının ortaya çıkmasını beklemek gerekmektedir. Aşağıda kısmen ele alınacağı üzere, bu eser Bektaşî Tarihi'nin hâlen en karanlık dönemini oluşturan Balım Sultan öncesine dair hem tarihsel süreç hem de teoloji bakımından çok değerli bilgiler içermektedir.⁶

Sadık Abdal Divanı'ndan sonra başvuracağımız ikinci kaynak *Demir Baba Velâyetnâmesi* olacaktır. Eser Akyazılı Sultan'ın hâlifesi Demir Baba'nın efsanevi biyografisi niteliğindedir. Velâyetnâme türünde mevcut olağanüstü olaylar, kerametler, kronolojik karışıklıklar gibi problemler bu metinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak metnin muhtevası dikkatle analiz edildiğinde efsane bulutlarının arkasında önemli tarihsel gerçeklerin bulunduğu fark edilmektedir. Demir Baba'nın Akyazılı Sultan'ın hâlifesi olmasından ve velâyetnâmede geçen olaylardan hareketle Demir Baba'nın 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Türbesi Bulgaristan Rusçuk'ta hâlen ayakta. Başındaki kayıttan velâyetnâmenin h. 1029 (m. 1619-20) tarihinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır.⁷ Bu durumda Demir Baba ile hakkındaki söylencelerin kayda geçirilmesi arasında fazlaca bir zaman farkı olmadığı ortadadır. Velâyetnâmeye göre Demir Baba en az iki defa Kızıldeli Tekkesi'ni ziyaret etmiş, buradaki Kızıldeli evlatları onun hilafetnamesini onaylamış, öte yandan Baba bu tekkedeki bazı "Bektaşî" dervişleri ile çekişmiştir. Aşağıda ele alınacağı üzere bu bölümler Kızıldeli Tekkesi'nin şeyhin ölümünden sonraki konumu ve durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bektaşî geleneği içinde değerlendirilebilecek üçüncü kaynağımız *Veli Baba Menâkıbnâmesi*'dir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk yarısında Isparta Uluğbey'de yaşayan ve türbesi hâlen burada bulunan Veli Baba (Ersal, 2009: 17-19) Bektaşî geleneği içinde farklı bir yerde durmaktadır. Veli Baba ve atalarını anlatan bir el yazması eser mevcut tek nüshası esas alınarak Bedri Noyan tarafından kısmen yayınlanmıştır (Noyan, 1996). Noyan'ın çalışması eksik ve özensizdir. Bu yüzden eldeki yayından hareketle eserin sağlıklı bir değerlendirmesi mümkün görünmemektedir. Yayınlanan metnin sonlarında 1894 yılı olaylarından bahsedildiğinden hareketle bu menâkıbnâmenin oldukça geç bir tarihte yazıldığı söylenilebilir. *Veli Baba Menâkıbnâmesi*, lakabı Uzun Er olan bir Seyyid Ali'den bahsetmektedir. *Menâkıbnâmeye* göre Seyyid Ali (Uzun Er) Veli Baba'nın beşinci kuşaktan atası olmaktadır ve Uluğbey'de metfundur. Aslında bu bilgiler Seyyid Ali Sultan'ın bilinen hayatıyla uyumsuzdur. Ancak

⁶ Burada çalışmamızın ana ekseninden fazla sapmamak için Sadık Abdal Divanı'nın detaylı muhteva analizinden kaçınacağız. Ancak, müstakil bir çalışma olarak böylesi bir girişimin çok faydalı olacağı açıktır.

⁷ Bu nüshadan h. 1239 (m. 1823-24) yılında istinsah edilen ikinci bir nüshadan m. 1948 yılında istinsah edilen üçüncü bir nüsha Bedri Noyan tarafından yayınlanmıştır (Noyan, 1976).

menâkıbnâme'yi konumuz açısından ilginç kılan nokta Seyyid Ali'yi Rumeli fethinde Osmanlılara yardım eden ve Hacı Bektaş Veli'den irşat olmuş bir şeyh olarak anlatmasıdır.

Kızıldeli Öncesi: Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa

Yukarıda ifade edildiği üzere, tarikatın oluşum süreci Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a iki yüz yılı aşkın bir sürede gerçekleşmiştir. Bu uzun zaman diliminde Pîr-i Evvel'i Pîr-i Sâni'ye bağlayan silsile elbette Seyyid Ali Sultan'dan ibaret olamaz. Bir kişinin manevi önderlik süresini azami kırk-elli yıl olarak alsak, arada en az dört veya beş kişinin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu oluşum döneminde geleneğin iki ismi - hem de birbirlerine bağlayarak - özellikle ön plana çıkardığı görülmektedir. Buna göre manevi silsilede Hacı Bektaş'tan sonra en önemli hâlka Abdal Musa, ondan sonra da Seyyid Ali Sultan'dır. Geleneksel kaynaklarımız bu üç ismi arka arkaya birbirlerinin hâlifesi olarak sıralamaktadır. Tarikatın oluşum sürecinde dördüncü ve son hâlkayı oluşturan Balım Sultan ile Kızıldeli arasında şeyh-hâlife ilişkisi yoktur. Ancak, bir yandan Kızıldeli dergâhında yetişmiş olması, diğer yandan Kızıldeli himayesinde Rumeli'ne geçen Mürsel Balı'nın oğlu olması, doğrudan Seyyid Ali Sultan'dan el almamış olsa dahi Balım Sultan'ı Seyyid Ali Sultan'a bağlamaktadır.

Bektaşî tarihinin ilk iki yüz elli yılına yakından bakıldığında, geleneksel bilginin bu dönemde dört ismi özellikle ön plana çıkarmasının tarihsel bir karşılığı olduğu anlaşılacaktır. Gerçekten de Balım Sultan'ın gözetimi altında tam bir tarikat örgütlenmesine dönüştüğü kadar devam eden süreçte her bir şeyhin bir köşe taşı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dört hâlkalı bu zincirde Abdal Musa ve özellikle de Kızıldeli'nin fonksiyonunu ortaya koymak için önce Bektaşîliğin sürecin başındaki durumuna göz atmak - tabii ki kaynakların elverdiği ölçüde - yerinde olacaktır. Bu şekilde Abdal Musa ve Kızıldeli ile temsil edilen ara dönemde Hacı Bektaş öğretilerinin ya da bu isim etrafında oluşan tasavvuf geleneğinin geniş hâlk kitleleri arasında nasıl yayılıp "Bektaşî Yolu"na dönüştüğü sorusuna cevap bulmak kolaylaşacaktır.

Bektaşî tasavvuf yolunun başında şüphesiz Hacı Bektaş Veli bulunmaktadır. Ancak Hacı Bektaş Veli'nin gerek tarihsel hayatı gerekse dinî kişiliği henüz layıkıyla aydınlatılabilmemiş değildir. Hünkâr'ın kendi yaşadığı dönemden elimizde - bir iki vakıf kaydını bir yana bırakacak olursak - hiç kaynak bulunmaması şüphesiz bu durumun esas sebebidir. Ondan bahseden en erken kaynaklarımız 14. yüzyılın ortalarında kaleme alınan iki eserdir.⁸ Bunlarda da hem ondan bahseden bölümün çok kısa olması hem de yazarların kendi konuları Hacı Bektaş'ın tarihsel kimliği hakkında sağlıklı bilgiye ulaşmamıza engel olmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren gerek Bektaşî çevrelerinde gerekse Bektaşî olmayanlarca üretilen eserlerde Hacı Bektaş Veli'den sıkça bahsedildiğine şahit olmaya başlıyoruz. Ancak bu tarihlerden itibaren yazılan kaynaklarda ortaya konulan Hacı Bektaş portresinin Hünkâr'ın tarihsel kişiliğinden ziyade bu eserleri üreten çevrelerin kendi İslam anlayışları ve sosyal-politik mücadelelerini yansıttığı görülmektedir (Yıldırım, 2009b).

⁸ Bu iki eser 1358 yılında tamamlanan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'si ile Eflâkî'nin son hâlini yine aynı yılda verdiği *Menâkıbu'l-ârifin*'dir. Bu eserlerin Hacı Bektaş Veli ile ilgili içerdiği bilginin kısa bir analizi için bkz. (Yıldırım, 2009b: 111-115).

Şu hâlde, Hacı Bektaş Veli'nin tarihsel hayatı ve tatbik edip anlattığı İslam biçimi üzerine söylenecek her sözü belli bir ihtiyat kaydıyla söylenmesi zaruridir. Biz burada böylesi bir ihtiyatı elden bırakmadan kaba bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Hacı Bektaş Veli'nin her şeyden önce bir Türkmen şeyhi olduğu söylenilebilir. Onun bir inanç ve kanaat önderi olarak neşet edip geliştiği muhit şüphesiz Baba İlyas hareketinin bakıyyesi Türkmen çevrelerdir. Yine Hacı Bektaş öğretilerinin kabul görüp yayıldığı kitleler de aynı sosyal tabakalardır. Baba İlyas'ın torunu olması itibarıyla Babai mirasının 14. yüzyıl ortalarındaki temsilcileri arasında saymamız gereken Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-kudsiyye*'de Hacı Bektaş Veli'yi manevi otoritesi oldukça yüksek, zamanının en önemli şeyhleri arasında saymaktadır (Elvan Çelebi, 1995: 169-70; Tulum, 2000: 633-37). Öte yandan, Babai çevrelerin rakibi olarak görebileceğimiz Mevlevî muhitinin aynı dönemdeki sesi Ahmed Eflakî, Hünkar'ı Mevlâna'nın müritlerinin gönlünü çelebilecek çapta önemli bir rakip olarak tasvir etmektedir (Eflakî, 2001a: 597-600; Eflakî, 2001b: 59-60).

Şu hâlde, modern tarihçiler arasında yaygın kabul gören Aşıkpaşazâde çizgisindeki görüşü tekrar gözden geçirmek gerekmektedir.⁹ Zira bu iki kayıttan ortaya çıkan sonuca göre Hacı Bektaş Veli, Aşıkpaşazâde'nin iddia ettiği gibi şeyhlikten müritlikten uzak kendi hâlinde bir derviş olamaz (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Aksine o, etrafını saran Türkmen kitleleri üzerinde hatırı sayılır bir manevi nüfuza sahip tasavvuf önderi olmalıdır. Elvan Çelebi ve Eflakî'yi esas alarak denilebilir ki, Balım Sultan'la beraber teşkilatlanıp tam anlamıyla bir tarikata dönüşen Bektaşî "tasavvuf hareketi"nin menşei ismine uygun olarak Hacı Bektaş Veli'ye dayanmaktadır. Hareketin başlangıç noktasını ve çekirdeğini Hacı Bektaş Veli'nin çevresini saran Türkmenlere ve o sosyal kesimlerden çıkan dervişlere anlattığı öğretileri oluşturmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinden oluşan bu "öz"ün kendisinden sonra Abdal Musa ve Kızıldeli elinde "Bektaşî Yolu"na, ve nihayet Balım Sultan nezaretinde "Bektaşî Tarikatı"na dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu çalışma esas itibarıyla başlangıçtaki "öz"ün "yol"â dönüşmesi ve bu süreçte Seyyid Ali Sultan'ın işlevi üzerine odaklanmaktadır. Bu yüzden gerek Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri gerekse Balım Sultan'ın tesis ettiği tarikatı ayrıntılarıyla tartışmayacak Burada sadece kısa bir özet geçmekle yetineceğiz.

Hacı Bektaş Veli'nin etrafına yaydığı tasavvuf anlayışının mahiyetine dair ilk ipuçları Elvan Çelebi ve Eflakî'de bulunmaktadır. *Menâkıbu'l-kudsiyye*'nin ilgili bölümü oldukça karmaşık ve anlaşılması güçtür. Elvan Çelebi burada Hacı Bektaş'ı (metinde üç defa "Hacı Bektaş" olarak geçmektedir) Baba İlyas'ın önemli hâlifeleri arasında saymakla beraber onun tasavvuf anlayışı hakkında pek az malumat vermektedir. O da genel tasavvuf kültürü çerçevesinde değerlendirilebilecek övücü ifadelerden ibarettir ki bu ifadelerin dikkatli bir analizi belki

⁹ Bu görüşe göre Hacı Bektaş Veli kendi yaşamında dikkat çeken önemli bir tasavvufi şahsiyet değildi. Onun ismi vefatından sonra bir şekilde ön plana çıkartıldı ve zaman içerisinde Anadolu ve Rumeli'nde yayılan Abdal, Kalenderi, Haydarî, Babai vs. gibi isimlerle anılan derviş zümrelerine alem oldu. Dolayısıyla Hacı Bektaş'ın kendi adına izafeten ortaya çıkan Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecinde katkısı neredeyse ihmal edilebilecek seviyede oldu. Bu görüşlerin genel bir değerlendirmesi ve eleştirisi için bkz. (Yıldırım, 2009b).

daha fazla bilgi ortaya çıkarabilir (Elvan Çelebi, 1995: 169-70). Ancak Baba İlyas hâlifeleri arasında sayılması Hacı Bektaş'ın tasavvufi kimliği hakkında genel bir fikir vermektedir.

Eflakî bu hususta bize daha fazla ipucu vermektedir. Öncelikle Elvan Çelebi gibi o da Hacı Bektaş Veli'yi Baba İlyas'ın (metinde Baba Resul olarak geçiyor) has hâlifesi olarak anlatmaktadır. Eflakî'nin Hacı Bektaş Veli hakkında verdiği malumatın özü yine kendisine ait şu cümlede yer almaktadır: "Hacı Bektaş'ın marifetle dolu ve aydın bir kalbi vardı. Fakat (şeriate) uymuyordu" (Eflakî, 2001a: 597-8). Bu ifadeden anlaşılan, Hacı Bektaş yaşadığı dönemde önde gelen bir tasavvuf önderi olarak kendisini kabul ettirmişti. Ancak onun tasavvuf anlayışı ve bunu yaşayış tarzı özellikle medrese çevrelerinin itibar ettiği kitabî İslam'a göre "eksiklikler" içeriyor ve onun bu durumu kitabî İslam'ı esas alan yüksek kültür çevrelerince yadırganıyordu. Mevlana ve onu takiben Mevlevîler bu kültür muhitinin tasavvufa bakan yüzü sayılmalıdır. Eflakî "fakat şeriate uymuyordu" derken aslında kendisinin de ait olduğu yüksek kültür muhitinin Hacı Bektaş anlayışına bu eleştirel bakışını yansıtmaktadır. Ancak burada esas dikkat çekici nokta, Eflakî'nin "şeriate uymamak"la itham ettiği Hacı Bektaş'ı kategorik olarak reddedip sapkınlığa mahkûm etmemesi, aksine "marifetle dolu aydın bir kalbe sahip" bir tasavvuf önderi olarak niteleyerek onu zımnen övmesidir.¹⁰

Eflakî'nin Hacı Bektaş'tan bahsettiği diğer bölümde de benzer bir durum söz konusudur. Burada Nureddin Cacaoğlu ağzından Hacı Bektaş'ı bir yandan "dış görünüşe hiç saygı göstermeyen, şeriate uymayan ve namaz kılmayan" bir şeyh olarak anlatırken diğer yandan kerametler sergileyerek etrafındakileri etkileyen bir tasavvuf önderi olduğunu ifade etmektedir (Eflakî, 2001b: 59-60). *Menâkıbu'l-arifin*'de Hacı Bektaş'tan bahseden iki pasajın ortak vurgularından birisi de Hacı Bektaş'ın Mevlana ile rekabet içinde olmasıdır. Eflakî'ye bakılacak olursa Hacı Bektaş Mevlana'nın manevi otoritesi karşısında en önemli rakiplerden birisidir. Bu noktada Mikail Bayram'ın iddiası akla gelmektedir. Ona göre 13. yüzyıl Anadolu'sunda Fars kültürünün baskın olduğu ve siyaseten Moğol nüfuz alanı içinde kalan şehirlilerin dünyası ile kırsalda yaşayan Türkmen dünyası arasında belirgin bir farklılaşma ve hatta rekabet vardır. Bayram, bu rekabetin fikir ve tasavvuf hayatındaki yansımalarının özellikle Mevlana-Ahi Evren mücadelesinde ortaya çıktığını iddia etmektedir (Bayram, 2005). Eflakî'nin anlatımında gözlemlediğimiz Mevlana-Hacı Bektaş Veli rekabetini de aynı çerçevede değerlendirmek makul görünmektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin nasıl bir hayat sürdüğü ve nasıl bir din anlayışı temsil ettiği hususunda başvurulacak kaynakların başında şüphesiz *Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi* gelmektedir. Ne var ki, iki yüz yılı aşkın bir süre sözlü ortamda anlatıldıktan sonra yazıya aktarıldığını tahmin ettiğimiz velâyetname, tarih kaynağı olarak problemlerle doludur. Özellikle Hünkâr'ın tarihsel hayatına ne kadar ışık tutabileceği hususu oldukça tartışmalıdır. Şüphesiz ki velâyetnâme, anlattığını iddia ettiği Hacı Bektaş'tan çok yazıldığı dönemde onu anlatan anlatıcıların

¹⁰ İlk bakışta bir çelişki gibi duran bu durumu layıkıyla anlayabilmek için şüphesiz daha geniş bir bakışla dönemin sosyo-kültürel ve siyasi yapısı çerçevesinde analizler yapmak gerekmektedir. Ne var ki böylesi bir girişim müstakil bir makale hacminde olacağından burada kısaca işaret etmekle yetiniyoruz.

zihniyet yapısı ve tasavvuf anlayışlarını yansıtmaktadır. Bununla beraber, metin analiz edildiğinde Hacı Bektaş'ın özellikle tasavvuf anlayışı hakkında önemli bilgilere ulaşma imkânı vardır. Dikkatli bir okuma, velâyetnâmenin bize anlattığı Hacı Bektaş Veli ile Eflakî'nin çizdiği portrenin uyum içinde olduğunu ortaya koyacaktır. Her ikisinde de dinin dış görünüşünü fazlaca önemsemeyen, bununla ilintili olarak yer yer şer'î kuralları çiğnemekte beis görmeyen (örneğin beş vakit namazı kılmamak gibi) bir sufi görüyoruz. Ancak şeriate karşı lakayt bir tavır takınmakla beraber, Hacı Bektaş Veli'nin ona (şeriate) karşı toptan reddedici bir tutum içinde olmadığı da anlaşılmalıdır. Örneğin, gerek velâyetnâme gerekse Eflakî'den beş vakit namaz kılmadığı yönünde güçlü bir kanaat hasıl olurken Hünkâr'ın dünyasında namazın hiçbir yerinin olmadığı gibi bir sonuca ulaşmanın da mümkün olmadığı anlaşılmalıdır.

Şeriatla ilgili (Eflakî ve temsil ettiği anlayış açısından) problemleri gözükten bu durumun yanı sıra, *Makâlât*'in¹¹ diliyle tarikat düzlemine gelindiğinde Hünkâr'ın durumu daha bir netlik kazanmaktadır. Bu düzlemde, onun bir veli olduğu hususunda Eflakî dahi ikna olmuş görünmektedir. *Velâyetnâme* ve Bektaşî geleneğinde ise onun en büyük veli olarak kabul edildiği açıktır. Yine *Makâlât*'in ifadeleriyle anlatacak olursak: Hacı Bektaş Veli burada şeriat kapısı olarak ifade edilen ilk kapı ve bunun içinde yer alan on makamı fazlaca önemsemekten tarikattan itibaren gelen diğer üç mertebeye esas dikkatini vermiş görünmektedir. Yukarıda adı geçen kaynakların hiçbirisi Hacı Bektaş Veli'nin dini-sosyal bir teşkilat kurduğuna dair bilgi içermez. Esasen onun yaşadığı dönemde etki alanının genişliğine dair bilginiz de çok yetersizdir. Bununla beraber, vefatını müteakip özellikle Osmanlı bölgesine gelen abdallar arasında çok itibar gördüğü anlaşılmalıdır. Hünkâr'ın hayatını geçirdiği bölgenin iki yüz yıl kadar sonra tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girdiği düşünüldüğünde bu durum yadırganabilir. İlk bakışta problemleri gözükten bu durumu anlamak için geleneksel dört büyük isimden ikincisine ve onun tarikat tarihindeki rolüne bakmak gerekmektedir.

Osmanlı bölgesinde Hacı Bektaş kültürünü yayan esas şahsiyetin Abdal Musa olduğunu Aşıkpaşazâde'den öğreniyoruz. Ona göre Hacı Bektaş Veli "sırr"ını Kadıncık Ana'ya bırakmıştır. Kadıncık Ana'dan Abdal Musa'ya intikal eden "sırr", onun gayretleriyle Osmanlı topraklarında yayılarak çok sayıda takipçi kazanmıştır (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Fuat Köprülü'nün uzun zaman önce öne sürdüğü gibi, Abdal Musa özellikle gaziler ve onlarla yakın ilişki içinde yaşayan abdallar arasında Hacı Bektaş kültürünü yaymış olmalıdır (Köprülü, 1973.)

¹¹ *Makâlât*'in Hacı Bektaş Veli'ye aidiyeti meselesi tartışmalıdır. Melikoff ve Ocak başta olmak üzere modern araştırmacıların çoğu bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olamayacağını savunmaktadırlar (Melikoff, 1999: 99-106; Ocak, 1999: 206-207; Ocak, 1996: 455-58). Mevcut kaynaklar çerçevesinde bu konuda kesin bir kaniya varmak mümkün değildir. Ancak, h. 812 (m. 1409-10) tarihinde istinsah edilmiş bir nüshanın elimizde bulunması (Coşan, 1982: XLIX) ve o tarihten itibaren Bektaşî tekkelerinde en çok istinsah edilip okunan eserlerden birisi olması göz önüne alınca, bu eserle Hacı Bektaş Veli arasında hiçbir alaka olmadığını iddia etmek güçleşmektedir. Biz burada sadece şu kadarını ifade etmekle yetinelim: en geç 15. yüzyılın başından itibaren Hacı Bektaş Veli'nin takipçisi olduğunu söyleyen insanlar bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğuna inanıyorlardı. Bu noktadan hareketle eserin Hacı Bektaş öğretilerine dair hiçbir şey içermediğini söylemek imkânsızdır. Aşağıda görüleceği üzere, 15. yüzyılda Kızıldeli'den el alıp o dergâhta yaşayan Sadık Abdal *Makâlât*'in Hacı Bektaş Veli'nin en önemli eseri olduğunu söylemektedir.

Zira o dönem Rum Abdalları'nın çoğunun yaptığı gibi Abdal Musa'nın da gaziler arasında bizzat savaşlara katıldığına dair rivayetler vardır. Örneğin Taşköprüzâde Bursa'nın fethi sırasında onun Osmanlı askerleri ile beraber savaştığını yazmaktadır (Taşköprülüzâde, 2007: 31).

Abdal Musa'nın bir başka rolü de Kadıncık Ana kanalıyla devraldığı Hacı Bektaş sırrını Seyyid Ali Sultan'a devretmektir. Aşağıda görüleceği üzere, Abdal Musa'nın bu tarihsel rolü Bektaşî geleneğinin yazılı ürünlerinde ve Bektaşî ortak hafızasının kristalleşmiş tezahürleri olan nefeslerde karşılığını bulmuştur. Bu kaynaklar Abdal Musa'yı bir yandan Hacı Bektaş'a bağlarken diğer yandan da Kızıldeli'ye mürşit yapmaktadırlar.

Kızıldeli: Hacı Bektaş'ın "Sırrı" - Abdal Musa'nın Hâlifesi

Abdal Musa Velâyetnâmesi Seyyid Ali Sultan'dan iki yerde Abdal Musa'nın müridi olarak bahsetmektedir. Birincisinde, Abdal Musa kendi oğlunu ve Kızıldeli Sultan'ı yanlarına **kırk nefer abdal** katıp Pir-evi'ne oraları düzenlemeleri ve üç emaneti alıp gelmeleri için göndermektedir. Bunlar Kızıldeli önderliğinde gidip denilenleri yapar ve emanetleri alıp geri gelirler. Emanetlerden birisi olan "Yeşil Ferman"ı Sarı İsmail'in kabrinden aldıklarından anlaşıldığına göre bu hadise Hünkâr ve hâlifelerinin vefatından sonra gerçekleşmektedir. İkincisinde, Abdal Musa Kızıldeli'yi Umur Gazi'nin yanına katıp Rumeli fethine göndermektedir.¹²

Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Veli'nin hâlifesi ve Kızıldeli'nin şeyhi olduğunu ifade eden epeyce nefes vardır. Örneğin, Pir Sultan Abdal mahlaslı bir şiirdeki şu mısralar Hacı Bektaş "sırrı"nın sırayla Abdal Musa ve Kızıldeli'ye geçtiğini açıkça ifade etmektedir: "Şahların şahısın zât-ı Ali'sin / Her ilmin kânısın şâh-ı velisin / Abdal Musa kendi Kızıldeli'sin / Abdalların başın der Hacı Bektaş" (Öztelli, 2004: 196). Veli mahlaslı bir şiirde geçen "Veli'm aydur dört dergâhtan evveli / Seyd'Ali Abdal Musa Bektaş-ı Veli" (Gölpınarlı, 1992: 115) mısraları Bektaşî Yolu'nun kurucu çekirdeğini veciz bir şekilde ifade etmektedir. Keşfi mahlasıyla yazılmış bir başka şiir de aynı üçlüyü hiyerarşik sıra içinde sunulmaktadır: "Aş kaynadır gördüm Kızıldeli'yi / Şah Abdal Musa'nın elde çeliği / Arzu eder Hacı Bektaş Veli'yi" (Koca, 1990: 881).

Bazı nefeslerde Abdal Musa ile Kızıldeli arasında şeyh-mürit ilişkisi bulunduğu imasını taşıyan ifadeler yer almaktadır. Örneğin Geda Muslu'nun baştan sona Kızıldeli'yi övdüğü bir şiirindeki şu ifade böylesi bir ilişkiyi işaret etmektedir: "Abdal Musa Sultan Şah himmet kıldı / Dayandı kılıcı Şah [Kızıldeli] taşı böldü" (Noyan, 2000: 294-5). 18. yüzyıl Bektaşî şairi Kul Şükrü de Abdal Musa'yı övdüğü bir şiirinde, gelenekte yerleşmiş bu bilgiyi şu ifadelerle yansıtmaktadır: "Abdal Musa Sultan Kızıl Veli'dir / Kokmak için Onik'imam gülüdür" (Noyan, 2000: 295).¹³

¹² *Abdal Musa Velâyetnâmesi*'nin Kızıldeli'ye dair verdiği malumatın geniş bir değerlendirmesi için bkz. (Yıldırım, 2007: 121-26, 134-37; Yıldırım, 2009a: 35-37,40-41). Bektaşî ortak belleğinde derinlemesine yer edinen bu bilgi enteresan bir şekilde *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*'ne yansımamıştır. *Velâyetnâme* ne Abdal Musa'dan ne de Kızıldeli'nin Abdal Musa ile ilişkisinden hiç bahsetmemektedir.

¹³ 18. yüzyıl şairi Kul Şükrü'nün bu nefesi Bedri Noyan Özel Kütüphanesi'nde 107 no'lu yazmada (h. 1228, M. 1812

Bir kısım nefeslerde “Yol”un oluşum sürecine damgasını vurmuş dört büyük pir beraberce anılmaktadır. Örneğin Hacı Bektaş Veli’yi anlatan bir şiirinde Rahmî¹⁴ Hünkâr’ın mirasını yücelten bu üç isme vurgu yapmaktadır: “Balım Sultan arkadaşı yoldaşı / Kızıldeli Sultan durur hem eşi / Abdal Musa Sultan dersin ne kişi / Pirim Hacı Bektaş Veli değil mi?” (Öztelli, 1997: 106). 1849’da itibaren 19 yıl Pir-evi’nde postnişin olan Yanbolulu Turabî Baba da bir şiirinde bu dört yol ulusunun tarikat içindeki çok önemli yerlerine dikkat çekmektedir: “Hünkâr Hacı Bektaş erleriyiz biz / Balım Sultan Abdal Musa şahımız / Seyyit Ali Sultan gülleriyiz biz” (Koca, 1990: 446-47).

Bazen de Kızıldeli’nin doğrudan Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirildiği görülmektedir. 16. yüzyılın meşhur Bektaşî şairi Kul Himmet bir şiirinde onun manevi otoritesinin Hacı Bektaş Veli’ye dayandığını açık bir şekilde ifade etmektedir: “Pir dediler Ali’ye / Hacı Bektaş Veli’ye / Hacı Bektaş tacımı / Verdi Kızıl Deli’ye” (Koca, 1990: 167). Tefvik mahlasıyla yazılan bir şiirde aynı anlayış ve inanç şu şekilde terennüm edilmektedir: “Hacı Bektaş fermaniyle inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali’ye” (Noyan, 2000: 292-93). Aynı şair “Horasan Mülkü’nden Rum’a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / Hakikat tasından şarap içenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” diye başlayan ve her kıtası “Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” mısraıyla tamamlanan nefesinde Kızıldeli’nin Rum diyarında Hacı Bektaş’tan sonra gelen en önemli tasavvuf önderlerinden olduğunu vurgulamaktadır (Noyan, 2000: 293). Yukarıda alıntılanlardan başka Seyyid Ali Sultan’ı Hacı Bektaş isminin yanında ya da onun hâlifeleri arasında anan nefesler çoktur.

Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Kızıldeli arasındaki ilişkiyi en güzel anlatan eser Sadık Abdal Divanı’dır. Yirmi iki yaşında Kızıldeli tekkesine girdiğini ve yirmi dört yaşında bizzat Kızıldeli’den nasip aldığını yine kendisinden öğrendiğimiz Sadık Abdal, divanının muhtelif yerlerinde “Hacı Bektaş Veli’nin sırrı”nın Abdal Musa’ya geçtiğini, onun sırrının da Seyyid Ali Sultan’a geçtiğini sarıh bir biçimde ifade etmektedir.

Sadık Abdal Divanı’na bakılırsa 15. yüzyıl ortalarında özellikle Rumeli’nde Bektaşî adıyla anılan bir tasavvuf ekolü teşekkül etmişti. Sadık Abdal eserinde bu teşekküle bazen “Râh-ı Bektaşî” bazen de “Tarîk-i Bektâşî” demektedir. Bu teşekküle mensup olan dervişler için de açık bir ifade ile “Bektaşî” tabirini kullanmaktadır. Sadık Abdal’ın anlatımına bakılırsa, o dönemde “Bektaşî” olmak yahut “Râh-ı Bektaşî”ye intisap etmek bu yolun sürüldüğü bir tekkeye girip orada derviş olmak anlamına gelmektedir. Şüphe yok ki Kızıldeli tekkesi bunların başında gelmekte idi. Sadık Abdal Divanı şu an için “Bektaşî” izafetiyle anılan bir tasavvuftan bahseden en eski kaynak durumundadır. Daha sonra 1483 yılında yazıldığını bildiğimiz *Otman Baba Velâyetnâmesi*’nde - açık olmamakla beraber - Hacı Bektaş’a izafeten bir mistik hareketin varlığına işaret eden ifadeler vardır. Velâyetnâmenin

istinsah tarihli) kaydedilmiştir.

¹⁴ Eserinde Otman Baba’dan bahsettiğinden hareketle Sadık Abdal’ın 15. yüzyılın ikinci yarısında (muhtemelen son çeyreğinde) vefat ettiği tahmin edilebilir.

yazarı Küçük (ya da Göçek) Abdal Hacı Bektaş Veli'den tazim ve saygı ile bahsetmekte ve onu büyük kutuplar arasında zikretmektedir (Kılıç ve diğerleri, 2007: 12, 46). Bir yerde, "Hünkâr hâlifesi" Mahmud Çelebi ile Otman Baba'nın karşılaşması anlatılmakta ve Mahmud Çelebi'nin mürid ve muhib sahibi olduğu ifade edilmektedir (Kılıç ve diğerleri, 2007: 242-43). Aşıkpaşazâde aynı şahsı Hacı Bektaş soyundan Resul Çelebi'nin oğlu olarak takdim etmekte ve müritleri bulunduğunu söylemektedir (Aşıkpaşazâde, 1949: 238). Her iki çağdaş kaynakta da Mahmud Çelebi için kullanılan "Hacı Bektaş Veli'nin hâlifesi-evladi" ve "mürit sahibi" gibi ifadeler sosyal tabanıyla beraber tasavvufi bir oluşumun varlığına işaret etmektedir. Bunları Sadık Abdal'ın verdiği bilgilerle birleştirirsek en geç 15. yüzyılın ikinci yarısında artık bir "Bektaşî Yolu"ndan bahsedilebileceği anlaşılmaktadır.

Sadık Abdal toplam altmış altı şiirden ibaret olan divanını altmış altı günde yazdığını söylemektedir (Sadık Abdal, 1155: 36a). Bu ifadeyi herhâlde her bir şiirin bir günde yazıldığı şeklinde anlamak gerekir. Zira bir başka şiirinde 24 yaşında şiir yazmaya başladığını ifade etmektedir. Yirmi dört yaşında Seyyid Ali Sultan (ö. 1412'den kısa süre sonra) elinden irşat olduğu ve Otman Baba'dan (ö. 1478) bahsettiğine göre divanı oluşturan şiirlerin 1410'lardan 1470'lere kadar uzanan geniş bir zaman diliminde yazıldığını kabul etmek gerekmektedir. Divanı oluşturan altmış altı şiir esas itibarıyla Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışını, insan ve tanrı tasavvurlarını ve Hacı Bektaş Veli - Abdal Musda - Seyyid Ali Sultan üçlüsüne ait övgüleri içermektedir.

Bu noktada Sadık Abdal Divanı'na baştan sona hâkim olan tasavvuf anlayışından kısaca bahsetmek mecburiyeti vardır. Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışının merkezinde "kutup" kavramı yer almaktadır. Belirli bir zamanda sadece bir tane olan kutup, hem maddi hem manevi âlemin eksen ve dayanak noktasıdır. Onun ilmi her şeyi kuşatır ve gücü her şeye yeter. Öte yandan kutup olmasa âlem ayakta duramaz ve yıkılır. Bir kişinin kutup olması her şeyden önce Hz. Ali'den itibaren gelen bir "sır"ın kendisinde tecelli etmesi ile mümkündür. Gizli bir bilgi olmasının yanı sıra sahibine birçok güç ve kudret imkânı sağlayan bu sır nesilden nesile aktarılmaktadır. Bir kutbun hâlifeleri arasında esas bu sırrı tevarüs eden kişi önemlidir ve silsilede bir sonraki hâlkayı o oluşturur. Sadık Abdal'ın çok defa tekrar ettiği "sır" meselesini bu kutup kavramı çerçevesinde anlamak gerekir. Zira bu anlayışa göre, sırrın tecelli ettiği kişiler aynı batini öze sahip olduklarından manen birbirlerinin tekrarı ya da tecellisidirler. Hatta biraz daha derine inilirse, bu sırrı tevarüs eden her kutbun aslında Hz. Ali'ye ait olan "velâyet" in kendi zamanında en yüksek tecellisi olduğu, bu yönüyle de "çağının Ali'si" olduğu söylenilebilir.¹⁵

Sadık Abdal'ın Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Seyyid Ali Sultan (hatta bu silsileye Hz. Ali de dâhil edilebilir) arasındaki ilişkinin mahiyetine dair söyledikleri tam da bu çerçeveye oturmaktadır. Her şeyden önce o, Hacı Bektaş Veli'yi zamanın kutbu ve "Hz. Ali'nin sırrı"

¹⁵ Sadık Abdal'daki bu kutup anlayışı *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde ve Yemini'nin *Faziletnâmesi*'nde anlatılardan farklıdır. Otman Baba'daki kutup anlayışının kısa bir analizi için bkz. (İnalçık, 1993).

olarak nitelemektedir: “Ol Ali'nin sırrıdır bil Hacı Bektaş Veli / Oldurur matlûb-ı kevneyn cümleye hem verdi ses” (Sadık Abdal, 1155: 16b).¹⁶ Sadık Abdal'a göre o, Hakk'ın sırlarını özellikle *Makâlât-ı Şerifi*'nde âşık ve sâdıklara tamamen ifşa etmiştir. Burada Hünkar'ın *vilâyetnâme*'de de geçen bazı kerametlerle övülmesinden başka kimi tarihsel olaylara da işaretler vardır. Bunlardan Yeniçeriler'e manen himmet ettiği ve elif-i taç giydiği gibi bilgiler dikkate değerdir (Sadık Abdal, 1155: 2b-3a).

Divan'ın kurgusu dahi Sadık Abdal'ın kafasındaki silsileyi yansıtmaktadır. Tanrı ve insan kavramlarını işleyen ilk iki şiirden sonra üçüncü şiirde Hacı Bektaş Veli anlatılmaktadır. Takip eden şiirde Abdal Musa'yı övmektedir. Ona göre Abdal Musa Hacı Bektaş Veli'nin sırrıdır.¹⁷ Bir başka deyişle Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli'nin sırrını cihanda tekrar ifşa etmesinden başka bir şey değildir: “Cihânda kudretin ol şâh eyledi tecmilâ / Ki ya'nî Hacı Bektaş eyledi sırrın ifşâ” (Sadık Abdal, 1155: 3a).¹⁸ Bütün bu kutuplar silsilesinde devam eden sır esas itibarıyla Ali'ye uzandığından her bir kutup bir yönüyle de Ali'nin sırrıdır. Bu yüzden Abdal Musa bazen de doğrudan “sırr-ı Ali” olarak anlatılmaktadır: “Ki Abdal Musa bil anın ismini / O sırr-ı Ali'dir o şâh-ı tehez” (Sadık Abdal, 1155: 13a). Aynı minval üzere, Abdal Musa'nın Hacı Bektaş Veli'den sonra zamanın kutbu olduğu da açıkça ifade edilmektedir. (Sadık Abdal, 1155: 13a).

Abdal Musa'nın anlatıldığı şiirden sonra dervişlere nasihat amaçlı yazılmış iki kısa şiir yer almaktadır. Bundan sonra gelen şiir ise Kızıldeli'den bahsetmektedir. Bu şiirin ilerleyişi de ilgi çekicidir. Sadık Abdal, başlarda Huda'nın sırlarının eşya içine dercedilmiş olduğunu, bunu keşfedebilmek için bireysel gayretin yeterli olamayacağını, “Tarık-ı Veli”ye girmek gerektiğini ifade ettikten sonra, bu işin pratikte nasıl gerçekleşebileceğini söylemektedir. Ona göre, “Tarık-ı Veli”ye girmenin ve bu suretle visale ermenin yolu Seyyid Ali Sultan dergâhından geçmektedir. Onun asıl adı “Ali”dir; ancak lakap olarak “Kızıldeli” denmektedir. Sadık Abdal burada Kızıldeli'yi “dü kevnê gâlib, kudret ıssı”, “melekler kendisine daima çâker olan”, “felekler kendisine itaat eden” gibi sıfatlarla anlatmaktadır ki bunlar kutba ait sıfatlardır (Sadık Abdal, 1155: 4b-5a). Nitekim ilerleyen sayfalarda zamanın ve cihanın kutbu olduğunu da sarıh ifadelerle anlatmaktadır.¹⁹

¹⁶ Sadık Abdal'ın tasavvuf anlayışının derinlerine inildikçe “Ali'nin sırrı” denilen hakikatin aslında Tanrı ile de yakın ilişkisi olduğu anlaşılacaktır. Ancak bu mevzu elinizdeki çalışmanın konusunun dışına taşıdığından burada detaylı analizine girilmeyecektir.

¹⁷ “Sırr-ı Bektaş ger bilersen şâhim Abdal Musa hem / Kendisi ol şâh idi hem fehm edersen sana pes” (Sadık Abdal, 1155: 16b).

¹⁸ Bir başka beyitte Hacı Bektaş Veli'nin zâhirde Abdal Musa'nın mürşidi olduğu, batında ise ikisinin aynı kişiler olduğu şöyle ifade edilmektedir: “Ki zâhirde nazar kılmış ana Sultan Hacı Bektaş / Hakikat bâtının bilkim anın sırrıdır ey binâ” (Sadık Abdal, 1155: 3b).

¹⁹ Bir sonraki şiirde Sadık Abdal Otman Baba ve onun “sırrı” olan Hızır Baba (Kara Baba)'dan bahsetmektedir. Sadık Abdal, Otman Baba'yı da zamanın kutbu olarak nitelemekle beraber divanında bir daha hiç bahsetmemektedir. Oysa Hacı Bektaş Veli – Abdal Musa – Kızıldeli üçlüsü divan boyunca sürekli yüceltilmektedir. Öte yandan 1478 yılında vefat ettiğini bildiğimiz Otman Baba ile Kızıldeli arasında herhangi bir manevi bağ ima etmemektedir. Oysa zaman ve mekân bakımından bu ikisinin görüşmüş olması olası, hatta kuvvetle muhtemeldir. Hâl böyle iken Sadık Abdal'ın

Sadık Abdal Divanı bir yönüyle *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi*'ni tamamlar niteliktedir. Bilindiği gibi velâyetnâmedeki anlatım Kızıldeli ve Kırklar'ın Rumeli'ndeki fetih maceralarına hasredilmiştir. Dergâhın kurulması ve sonrası velâyetnâmede yer almamaktadır. Sadık Abdal Divanı ise Kızıldeli dergâhında sürdürülen hayata dair - kısıtlı da olsa - malumat içermektedir. Öte yandan velâyetnâmenin konusu olan fetih ve kerametlere dair bilgilere de rastlanmaktadır.²⁰ Divan bu konuda velâyetnâme ile tam bir paralellik arz etmektedir. Mesela, Seyyid Ali Sultan "Fâtih-i Rum" olarak nitelenmekte (Sadık Abdal, 1155: 9b), Rumeli'ni düşmandan temizlediği, kılıcıyla taşı ikiye böldüğü, kuru zeminden su akıttığı, kuru daldan ağaç yeşerttiği (Sadık Abdal, 1155: 12a) gibi velâyetnâmede de aynen tekrar edilen kerametler anlatılmaktadır.

Sadık Abdal'ın anlatımından Kızıldeli'nin Abdal Musa'dan el aldığı açık olarak anlaşılmaktadır. Divan'da her şiirin başında farsça özet mahiyetinde başlık yer almaktadır. Kırkinci şiirin başlığı Sadık Abdal'ın bağlı olduğu tasavvuf silsilesini çok güzel özetlemektedir: " "21 Görüldüğü gibi burada "sır" rın Hz. Ali'den Hacı Bektaş'a, ondan Abdal Musa'ya ve nihayet Kızıldeli'ye geçtiği açıkça ifade edilmekte, bu bakımdan anılan kişilerin bâtinî yahut hakiki mahiyetlerinin aynı olduğu ima edilmektedir. Şiir kutuptan bahsederek açılmaktadır. Sonra Hacı Bektaş Veli'nin Rumeli fethine nasıl müdahil olduğu bahsine geçilmektedir.²² Buna göre, Hacı Bektaş Kızıldeli'nin eline ağaçtan bir kılıç suretinde Zülfikâr'ı verip "tâc-ı elif"i başına koymuş ve Rumeli fethi için göndermiştir (Sadık Abdal, 1155: 18b). Burada olduğu gibi, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli ile zaman zaman doğrudan ilişkilendirildiği de görülmektedir. Bu ilişki esas itibarıyla birinin diğerinin sırrı olması şeklindedir. Örneğin "Hemân oldur [Kızıldeli] dahî sırr-ı Hacı Bektaş Veli" (Sadık Abdal, 1155: 12b), "Ki oldur sırr-ı şâhım Hacı Bektaş" (vrk. 20b) mısralarında Abdal Musa'nın atlanıldığı görülmektedir. Bazen de Kızıldeli doğrudan Hz. Ali'nin sırrı olarak nitelenmektedir (vrk. 21b).²³

Sadık Abdal, divanında yer alan son şiirinde mensup olduğu tasavvuf yolunun manevi silsilesini çok güzel özetlemektedir. Hz. Peygamber'den başlayıp Hz. Ali ve On İki İmam'ı saydıktan sonra Hacı Bektaş Veli'den itibaren şöyle devam etmektedir (Sadık Abdal, 1155: 35b-36a):

Otman Baba'yı bir yandan kutup olarak anlatırken diğer yandan yukarıdaki silsileye dâhil etmemesi çok manidardır (Sadık Abdal, 1155: 5b-6a).

²⁰ Sadık Abdal Divanı'nın velâyetnâmeden daha önce kaleme alındığı düşünülürse, bu kısımların velâyetnâme ile karşılaştırmalı bir analizinin ilginç olacağı açıktır.

²¹ "Yine o [şair - Sadık Abdal] Şâh-ı Merdan Ali'nin hikmetinden, ki onun sırrı Hacı Bektaş Veli ve Hacı Bektaş'ın sırrı Abdal Musa ve Abdal Musa'nın sırrı Kızıldeli'dir, buyurur" (vrk. 18b).

²² Bu şiirin baş taraflarında bazı beyitler eksik olmalıdır. Zira başlıktan hareketle Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa ve Kızıldeli'nin arka arkaya anlatılması beklenirken Abdal Musa'dan hiç bahis yoktur.

²³ Burada belirtmek gerekir ki, benzer bir yaklaşım nefeslerde de göze çarpmaktadır. Örneğin 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kazak Abdal (Ahmed) bir şiirinde Kızıldeli'yi Hacı Bektaş'ın sırrı olarak nitelenmektedir: "Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir / Pirimin de piri Merdan Ali'dir / Seyyid Ali sırr-ı Sultan Veli'dir ..." (Gölpınarlı, 1992: 108-109). Turgut Koca üçüncü mısrayı "Seyyid Ali Sultan kendisidir" şekline nakletmektedir (Koca, 1990: 225).

Ezel nâsa elest-i dîn o sırr-ı Zât-ı bî-hemta
 Alî'dir ol Velî, destinde kevnin cümle ahvâli
Dahî ol Hacı Bektaş Velî'dir bil hemân hod şâh
 Eğer bildinse bu sırrı bilirsin şâh-ı iclâli
 Dahî **Abdal Musa Sultan anın sırrı anın aynı**
 'Ulûhî nûr-ı rahmânî idi ol şâhın ahvâli
 Hemân **anın sırrıdır Kızıldeli Sultan** cemâl ıssı
 Kemâl ü kudret ıssı hem ki sâbit cümle ef'âli
Mükemmel oldu anınla tarîkin cümle erkânı
 Anınçün **şimdi** kâmiller anınla buldu ikmâli
Dilimden söyledi ol Şâh tamâm divân-ı pür-rehber
 Tamâm mürşid mükemmeldür eğer fehm eylesen kâli

Divanın bu son mısralarında Sadık Abdal sadece silsileyi tekrar etmekle kalmamakta, aynı zamanda Kızıldeli'nin rolünü de vurgulamaktadır. Ona göre, başlangıcı Hacı Bektaş Velî'ye uzanan "tarîk" Seyyid Ali Sultan'la kemale ermiş, cümle erkânıyla tamam olmuştur. Esasen "Tarîk-ı Bektaşî" ve "Râh-ı Bektaşî" tabirleri divan boyunca tekrar edilmektedir. Sadık Abdal bir şiirinde tâlibe nasil kurtuluşa ereceği hususunda nasihat ederken bu işin tek başına mümkün olmadığını ve tarîka girmenin şart olduğunu ifade etmektedir. Hemen akabinde de muhatabına en iyisinin Hakk'ı "Tarîk-ı Velî"de talep kılmak olduğunu söylemektedir. Pratikte bu işi gerçekleştirmenin yolu ise Seyyid Ali makamında karar kılmaktır (Sadık Abdal, 1155: 4b). Bir başka şiirinde kendisine hitaben: "Râh-ı Bektâşî'de Sâdik devlet-i kevnin bulup / Saltanatla hem karar etdi o devlet bî-tams" demektedir. Yine aynı şiirinde, aşıkların Hakk'ı Hacı Bektaş'ın aydınlatması ile bulduklarını ve bunların irfan elbisesini giyip başlarına "Bektâşî tâc" koyduklarını ifade etmektedir (Sadık Abdal, 1155: 16b). Yine bir başka yerde Hacı Bektaş tarîkinin mî'râc sırlarını açıkladığını²⁴, Nuh'un gemisi gibi kurtarıcı olduğunu, libâsınının elifi tâc olduğunu, özünü "Hak ile Hak olmak" anlayışının oluşturduğunu, ancak zâhidin bunu bilemeyeceğini söylemektedir (vrk. 21b). Bu tarîkin mensubu sâdiklar "Tâc-ı Bektaşî" (ki bu divan içinde birkaç defa geçen "elifi tâc" olmalıdır) giymektedirler (vrk. 28a).

Başka bir yerde zâhid'in kendi hâllerini anlayamayıp aşağı (süflî) sandığını, ancak sözlerinin (şiirlerini) kastediyor "tarikat ehline" yol gösterici olduğunu söylemektedir (Sadık Abdal, 1155:17a). "Tarikat ehli" ifadesi başka yerlerde de geçmektedir.²⁵ Tarikat ehli ifadesiyle kastettiği Bektaşî dervişleridir. Daha da özele inildiğinde bu ifadenin doğrudan Kızıldeli Tekkesi'ne mensup dervişlere dönük olduğu düşünülebilir. Nitekim divanın sonlarına doğru tasavvuf anlayışının özüne dair dersler verdiği şiirlerde bu durum daha da açıklık kazanmaktadır. Hakk'ı bulmak, nûr-ı hikmet ve sırr-ı Zât'ı keşfetmek için tek yolun bir mürşid-i kâmile varmak olduğunu ifade eden Sadık Abdal, daha sonra "Bektaşîyânın Tekkesi"nin nur-ı hikmet sırrı olduğunu ve mürşid-i kâmilin de aslında bunlar (Bektaşîyân) olduğunu iddia

²⁴ Ayrıca bkz. (Sadık Abdal, 1155: 28a).

²⁵ Örneğin bkz. vrk. 19a, 25a

etmektedir. Ona göre, Hakk'ın sırlarını keşfetmek için kişinin nice yıl "Râh-ı Bektaşî"de hizmet etmesi gerekmektedir (vrk. 29a). Başka bir yerde, Bektaşî Tariki'nin hidayet yolu olduğunu, sâliklerini sultan ettiğini, kendisinin de gönül sefasına erdiğini söylemektedir (vrk. 30b). Eşyanın hakikati ve Hakk'ın esrarına dair mülâhazalarından sonra talipler için son bir çağrı yapmakta ve bu sırta ermenin yolunu şöyle özetlemektedir: "Âşık isen râh-ı Bektaşî'ye gel / Cân ile kıl bu tarika râğbeti / Hem mürid ol mürşidân-ı sâdika / Tâ bulasın izz ü câh-ı devleti / Lüt-ı Hakk'dır ehl-i irfan tekyesi / Reh-nümâ bil çekme asla gurbeti / Kâ'im olup tekyelerde sen müdâm / Can veregör eyleme hiç avdeti" (Sadık Abdal, 1155: 34a). Ayrıca â'yn erkân tabirini kullandığı görülmektedir: "Anın [Hacı Bektaş] â'yn erkânı delil-i nûr-ı bî-hemât / Delîli vuslat-ı Yezdân Makâlât anın aĝmâz" (vrk. 18a), "Kamu dervişi-ı cüyende mükemmel oldular cümle / Anınçün â'yn erkân kamuya eyledi ta'nif" (vrk. 23a).

Sadık Abdal'ın bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, Hacı Bektaş Veli'nin ismine izafeten bir tasavvuf yolu en azından 15. yüzyıl ortalarında teolojik boyutu ve pratik uygulamaları ile (âyin-erkân) teessüs etmiş olmalıdır. Dahası bu yolun sadece fikir düzleminde kalmayıp, sosyal bir karşılık da bulduğu anlaşılmaktadır. Gerek "yol"un inanç esasları ve âyin-erkânının - o gün için - son hâlini alması gerekse yolu yaşayıp yaşatan dervişlerin yetiştirilmesi ve taraftar kazanılması hususlarında Seyyid Ali Sultan'ın başat bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Sadık Abdal divanını bitirirken "**Mükemmel oldu anınla [Kızıldeli] tarikin cümle erkânı / Anınçün şimdi kâmiller anınla buldu ikmâli**" (vrk. 36a) sözleriyle şeyhinin bu rolünü ifade etmektedir. Öte yandan, "Bektaşî Yolu"nun sosyal tabanını oluşturan topluluğun gövdesini Kızıldeli dergâhında tekke-nişin olan dervişlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Esasen, bu tarihlere kendilerini Bektaşî olarak adlandıran başka derviş gruplarının olup olmadığı konusunda mevcut kaynaklarımız sessizdir. Ancak, Hacı Bektaş Tekkesi başta olmak üzere, Balım Sultan döneminde Bektaşî ağına dâhil olan tekkelerin en azından bazılarının Kızıldeli merkezli bu tasavvufi oluşuma eklenmelerini düşünmek akla yatkın olacaktır.

Tarihsel ve sosyal arka plan göz önüne alındığında Sadık Abdal Divanı başta olmak üzere Bektaşî kaynaklarının Seyyid Ali Sultan'a biçtiği bu rol ile onun kariyerinin örtüştüğü görülmektedir. Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli'ne Süleyman Paşa ile beraber ilk geçen gaziler arasında bulunduğu, onlara manevi önderlik yapmanın yanı sıra dervişleriyle beraber bizzat savaşarak fetihlere iştirak ettiği bilinmektedir.²⁶ Öte yandan, onun Rumeli ve Balkanlar'da sayıları hızla artan abdalların en önde gelen lideri olduğunu düşünmemiz için yeterli neden vardır. Nitekim hem fetihlerde öncülük etmesi hem de Hacı Bektaş ismi etrafında gelişmekte olan tasavvuf anlayışını Rumeli'ne taşıması, onun gaziler ve abdalların dünyasında merkezi bir konuma taşınması ve bu zümreler arasında ismini efsaneleştirmiştir.

Kızıldeli, bir yönüyle 15. yüzyıl Rumeli'sinin Hacı Bektaş'ı olarak düşünülebilir. Zira Hacı Bektaş Veli mesajının 13. ve 14. yüzyıl kuzey-batı Anadolu'sundaki sosyo-kültürel taban Çanakkale boğazının geçilmesi ile beraber hızla Rumeli'ne kaymıştır. Çağdaş kaynaklardan

²⁶ Bu konuyu başka yerlerde enine boyuna tartıştıığımızdan burada tekrara lüzum görmüyoruz (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2009a).

öğrendiğimiz kadariyla, Rumeli kapısını aralayan Süleyman Paşa'nın ilk yaptığı iş babasından fethedilen yerlerin iskânı için Anadolu'dan insan göndermesini talep etmek olmuştur (Aşıkpaşazâde, 1949: 124). Nitekim Osmanlılar'ın Rumeli ve Balkanlardaki ilk dönem fetihleri daima kolonizasyon ve iskân faaliyetleri ile kol kola gerçekleşmiştir. İskân için Anadolu'dan gönderilen kitlelerin şehirli hâlk ya da çiftçilerden ziyade konar-göçer Türkmenler olacağı aşîkârdır. Nitekim yüz yıl sonrasında itibaren tutulmaya başlanan vergi kayıtlarından fetih sürecinde Rumeli'ne kesif konar-göçer Türkmen göçleri olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Doğal bir eğilim olarak, zaman içerisinde bu konar-göçerlerin büyük bir kısmı kendilerine gösterilen yerlerde yerleşip tarımla iştigal etmeye başlamışlardır. Hatırı sayılır bir miktarı da 18. yüzyıla kadar konargöçer olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Gökbilgin'in arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koyduğu gibi, Osmanlı devleti bu grupları özel bir sistemle yönetmiş ve "Yürük" defterlerinde kaydederek durumlarına uygun istihdam tarzları geliştirmiştir (Gökbilgin,2008).

Demek oluyor ki, Kızıldeli 14. yüzyıl sonlarında Dimetoka yakınlarında tekkesini kurarken, bölgenin Müslüman nüfusu kahr ekseriyeti itibariyle konar-göçer karakterli Türkmenler idi.²⁸ Öte yandan, fetihlerin başkahramanı gaziler ve onların din işlerinde danışmanı ve manevi destekçisi abdallar da esas itibariyle aynı sosyal tabana dayanmakta idi. Bu bakımdan, bir yanda elinde kılıç gaza eden, diğer yanda yüksek velayetiyle etkileyici kerametler sergileyen bir Seyyid Ali Sultan figürünün bu muhitte çokça hüsnükabul görmesi doğaldır. Esasen kaynaklarımız onun isminin Rumeli'nde hem bir gazi hem de bir veli olarak kısa sürede efsane hâline geldiğini göstermektedir.

Seyyid Ali Sultan isminin Rumeli fethi ve Bektaşî yolunun teşekkülü ile özdeşleşerek efsane hâline gelmesinin hem geleneksel kaynaklarda hem de Bektaşîlik dışı kaynaklarda yansımaları görülmektedir. Söz konusu kaynakların analizi başka bir yerde yapıldığından (Yıldırım, 2009a) burada sadece henüz bu bağlamda incelenmemiş bir kaynağa dikkat çekmekle yetinmek istiyoruz. Bu, 17. yüzyılın ortalarında vefat eden Veli Baba'nın adına izafeten *Veli Baba Menâkıbnâme*si olarak bilinen, ancak Veli Baba'dan daha çok ataları ve evlatlarından bahseden velâyetnâme tarzı bir eserdir. Bu esere göre Veli Baba'nın soyu Zeynü'l-âbidin'e çıkmaktadır. Abbasi hâlifeleri atalarını fetih için Anadolu'ya göndermiştir.

*Veli Baba Menâkıbnâme*si'nde Seyyid Ali (Uzun Er) isminde bir zattan bahsedilmektedir ki bu zatın yaptıkları doğrudan Kızıldeli'yi çağrıştırmaktadır. Menâkıbnâmeye göre Veli Baba'nın beşinci göbekten dedesi olan Seyyid Ali (Uzun Er) Süleyman Paşa'nın daveti üzerine Rumeli fethi için Kütahya'dan Bursa'ya gelmiş ve gazilerle beraber Çanakkale boğazını geçerek Gelibolu ve civarında fetihler yapmıştır.²⁹ Ancak Rumeli fethine Süleyman Paşa ile katılması

²⁷ Osmanlılar'ın Rumeli fütuhâtı ve fethedilen yerlerde iskân politikaları için bkz. (Aktepe, 1949; Selçuk, 2002).

²⁸ Gayrimüslimlerden Müslüman olanların sayısı henüz ihmal edilecek miktarda olmalıdır. Esasen Rumeli ve Balkanlardaki Müslüman nüfusun ne kadarının Hıristiyan kökenli olduğu konusu tartışmalıdır. Bu hususta derli toplu bir değerlendirme için şu eserlere bakılabilir: (Krstic, 2004; Minkov, 2000)

²⁹ Menâkıbnâmeye göre göre, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey, Veli Baba'nın altıncı göbekten dedesi

dışındaki bilgilerin Kızıldeli'nin tarihsel hayatıyla ilgisi yoktur. Esasen burada menâkıbnâme derleyicisi ya da ona intikal eden söylene, Osmanlı kroniklerinden bilinen hikâyeye Uzun Er'i monte etmiştir. Hatta bu yapılırken ne *Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi* ne de diğer kaynaklardan hiç faydalanılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla menâkıbnâme'ye göre Veli Baba'nın beşinci göbekten dedesi olan Seyyid Ali'nin ne bildiğimiz Seyyid Ali Sultan'la aynı kişi olduğunu ne de Rumeli fethinde Süleyman Paşa'nın yanında savaştığını kabul etmemiz için bir neden yoktur. Ancak, menâkıbnâme'de, Veli Baba'nın ataları arasında ismi Ali olan bir zatın Rumeli fethi ve Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilmesi çok önemlidir. İsmi hem Rumeli fethi hem de Bektaş yolu (abdal geleneği) buralarda yayılması ile özdeşleşen Seyyid Ali Sultan Bektaş geleneğinde o denli yüksek bir mevki kazanmış olmalı ki, menâkıbnâme derleyicisi Veli Baba'nın soyunu onunla ilişkilendirerek yüceltmeye çalışmaktadır.

Seyyid Ali Sultan'ın 16. yüzyılda abdallar arasında en saygın isimlerden birisi olduğuna dair bir başka kayıt Virâni'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır. *Nazm u Nesr-i Hazreti Virâni Baba* başlığını taşıyan bu eserin bir yerinde Virâni Hakk'a dair kuşkların giderilmesi için en başta pirlere teslim olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bizim açımızdan çok önemli kısım ise hemen devamında gelmektedir. Bir pire erişmeden Hakk'a vasıl olunamayacağını vurgulayan Virâni, örnek olarak Seyyid Ali Sultan, Kaygusuz Abdal ve Kemâlî'yi göstermektedir (Virâni Baba, 1291: 75):

ve Seyyid Ali'nin babası Seyyid Cafer'e haber gönderip Selçuklu Sultanı Alaeddin gibi kendisinin de ehl-i beyte muhabbeti ziyade olduğunu bildirir. Öte yandan, İnegöl tarafına akın yapma niyetinde olduğunu ve destek için ehl-i beytten birkaç dilâver göndermesini rica eder. Bunun üzerine Seyyid Cafer, oğlu Pir Uzun Er (Seyyid Ali) ve onun oğlu Gül Battal Gazi gelip Osman Gazi ile buluşurlar. Beraber İnegöl ve Karacahisar'ı fethederler. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Alaeddin tabi ve alem göndererek Osman'ın bağımsızlığını kabul eder. Hicri 688 (m. 1289-90) yılında Bilecik tekfurı ile bir düğün sırasında çıkan savaşta Seyyid Cafer öldürülür (Noyan, 1996: 162-64). Buradaki hikayenin doğrudan Aşıkpaşazâde ve diğer erken dönem kroniklerinden alındığı ve içine adı geçen üç ismin monte edildiği açıkça görülmektedir.

Menâkıbnâme'ye göre, hicri 756 (m. 1355-56) yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa Rumeli'ni fethetmek sevdasına düşünce Seyyid Ali'ye bir mektup yazıp niyetini açıklar ve şu ricada bulunur: "... evlâd-i Ali'den harbe ve darbe yarar bahadırından size şebih kimler var ise alup fi-sebilillâh cihâd için tarafıma gelisin!" (Noyan, 1996: 165). Bunun üzerine Seyyid Ali oğlu Gül Battal Gazi ve onun oğlu Seyyid Hüseyin Gazi'yi de yanına alarak Kütahya'dan kalkıp Bursa'ya gelir. Bunların gelmesi Süleyman Paşa'yı çok sevindirir. Zira Karamanoğulları'nın bırakmamasından korkmaktadır. (Menâkıbnâme derleyicisi burada şu notu düşmektedir: "Hâlbukise Karaman ve Hamid oğulları sâdatın dâimâ aleyhlerinde bulunduklarından beynlerinde burudet olup sâdat anların sözlerine sem u t'ibâr itmazlerdi." (Noyan, 1996: 165).) Süleyman Paşa ve beraberindekiler Çanakale Boğazi'nin kenarına kadar gelirler. Karşıya nasıl geçecekleri hususunda Uzun Er'in görüşü kabul edilir. Buna göre bir sal yapıp üzerinde karşıya geçeceklerdir. Bu şekilde karşıya geçip "Çimenek" (sic) kalesi yakınına çıkarlar. Kale yakınında yakaladıkları bir adamdan kalenin gizli geçidini öğrenirler. Sonra Süleyman Paşa, Seyyid Ali, oğlu ve torunu ile beraber 80 kişi iki sal ile karşıya geçip gizli geçitten girmek suretiyle Çimpi kalesini ele geçirirler. Gelibolu fethi sırasında Seyyid Ali'nin oğlu ve torunu şehit olur ve oraya defnedirler. Bir süre gaza ile meşgul olduktan sonra Uzun Er bir gemiye binip bandırmaya gelir. Oradan "dergâh-ı şerif"e [Uluborlu'daki dergâh olmalı] gelip bir süre burada yaşadktan sonra h. 766 (m. 1364-5) tarihinde 75 yaşında iken vefat eder (Noyan, 1996: 169). Kabri hâlen Isparta'ya bağlı Ulugbey kasabası yakınındadır (Karatürk, tarihsiz: 82). Menâkıbnâme satır arasında Uzun Er'in Hacı Bektaş Veli tarafından irşat edildiği (yayınlanan metindeki cümleden tersi de anlaşılabilir: "... ol iki salların birine Şehzade Süleyman Paşa binüb bu sal içinde Hünkar Hacı Bektaş Veli Hazretleri'ni Pir-i irşâd iden Pir Seyyid Uzun Er ...") bilgisini de sıkıştırılmaktadır (Noyan, 1996: 167).

İmdi gümâna düşmemek dilersen pirlere senlik ve benlik aradan gider. Fâni cihâna i'tibâr itme. Fakr fenâ ol. Özini zulmattan kurtar kim gözünden perde ref' ola. Eğer bir kişi öz başına Hakk'a ıreydi Hazreti Muhammed Aleyhi's-selâm buyurur: buyurmazdı. Ce cemi' gelen erenler gerek Seyyid Ali Sultan gerek Baba Gaygusuz ve gerek Kemâlî anlar hiç pirlere muhtâç olmazdı. İmdi iriş pirlere ki Hakk'ı tanıyasın tâ ki sözün söz ola!...

16. yüzyıl sonlarına kadar yaşadığını tahmin ettiğimiz³⁰ Virânî bu eserini herhâlde yüzyılın ikinci yarısında yazmış olmalıdır. Eser baştan sona taliplere yol gösterici öğütlerle doludur. Yukarıya kısa bir parçası alınan bölümde mürşidin önemi ve onsuz Hakk'a ulaşamayacağı anlatılmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Seyyid Ali Sultan'ın verilmesi Vârânî'nin gözünde şeyhin ne kadar yüksek bir konumu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki eser boyunca çok az insandan ismen bahsedilmektedir.

Kızıldeli Sonrası: Dergâh ve Bahm Sultan:

Kızıldeli'nin 1412 yılından kısa bir süre sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir (Yıldırım, 2009a: 55). Onun Bektaşî Yolu'nun teşekkül edip nihayet tarikata dönüşme sürecindeki katkısı ölümünden sonra da devam etmiş görünmektedir. Gerek arşiv kayıtları gerekse Bektaşî çevrelerinde üretilen eserlerden Kızıldeli Dergâhı'nın daha şeyhin sağlığında Rumeli'nin en önemli tasavvuf merkezlerinden birisi (muhtemelen en önemlisi) hâline geldiği anlaşılmaktadır. Vefatından sonra da, dergâhın Hacı Bektaş ismi etrafında kümelenmeye başlayan abdalların Rumeli'ndeki başlıca merkezi olmaya devam ettiği düşünülebilir.

Esasen tekkenin vakıf kayıtlarından, hem gelir kalemleri hem de kayıtlı reaya ve derviş sayısı bakımından Rumeli'ndeki diğer Bektaşî tekkelerine kıyasla oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Tekkeninin ekonomik hacmi ve sosyal hareketliliği başlı başına merkezi konumunu ortaya koyacak niteliktedir. Ancak bu makale tekkenin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecindeki rolü bağlamında daha çok manevi misyonuna odaklandığından mali ve nüfusla ilgili bahislere girilmeyecektir.³¹ Ancak şu kadarını söyleyelim ki, tekke zenginliğini ve kalabalık nüfusunu (dervişleri, hizmetçileri, vakıf içinde yaşayan köylüleri ile) 1826'da müsadere edilinceye kadar korumuştur. Tekkenin mallarına nasıl el konulduğunu anlatmak için yazdığı 23 Temmuz 1826 tarihli arzında, Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Esad Paşa Kızıldeli Tekkesi'nin "cesîm ve içinde sâkin Bektaşîler[in] kesretlü" olduğunu ifade ettikten sonra herhangi bir karşı koyma ya da kargaşaya karşı tedbirli olduklarını ifade etmektedir. Aynı belgede Tekkenin mal varlığı ve müntesipleri şöyle kaydedilmiştir (BOA, HAT. 292/17411-1):

... Dimetoka Kazâsı'na tâbî yigirmi dört pâre kurâ ve yedi 'aded âsiyâb vakıfları ve iki bin beş yüz re's ağnâm ve keçî ve iki yüz baş sağır hayvânâtı ve kırk elli kadar hergele ve yigirmi

³⁰ *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde Virânî Baba'dan bahsedilmektedir. Buradaki bahse göre Demir Baba'nın yaşlılığında Virânî Baba henüz genç olarak anlatılmaktadır (Noyan, 1976: 137-48).

³¹ Tekkenin bu yönleri üzerinde yapılmış iki önemli çalışma için bkz. (Faroqhi, 1976; Beldiceanu-Steinherr, 1999.)

otuz çift kara sığır ve öküz mevcûd idüğünü ve iki tekyede çift hizmetkârlarından ve çoban ve değirmenci ve hergeleci hademesinden başka hizmetci Bektâşi dervîşi olarak kırk elli nefer kimesneler oldüğünü ve mezkûr yigirmi dört pâre kurâ içinde yedi sekiz yüz mikdârı Kızıldeli Sultân'a nisbet ile *erzâdeler* ta'birıyla âdemler olub nezl ve 'avârizdan başka tekâliflerini i'tâ itmekte olub evlâdiyet da'vâlarına mebnî 'öşür virmediklerini ifâde eylemişler ise de mezbûrları ihzâr iden mübâşir kullarının ifâdesine nazaran zıkr olunan tekyelerde yüz elli mikdâr bekâr Bektâşi olub civârında olan kurâlarında dahi vech-i muharrer üzere birtakım *erzâde* ve *bende* ta'birıyla müt'e'allıkâtları olarak tekyelerin irâde zuhûruna değin devâbb ve mevâşi ve sâ'iresinin muhâfazasına me'mûr ta'yîn olunması lâzım geleceği anlaşıldığından...

Osmanlı arşivlerinde Kızıldeli ile ilgili mevcut en eski kayıt 1412 tarihli Musa Çelebi tarafından verilmiş bitidir (BOA, Musa Çelebi Dosyası). Bu belgede Musa Çelebi "Şeyh Kızıldelü"ye daha önceki beyler tarafından verilen vakfî teyit emektedir.³² Bundan sonra ikinci kayıt 1456 tarihli mücmel tahrir defterinde yer almaktadır (İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC 0/89: 10). İlgili bölümü Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanan defterde (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 65-72) tekkeye ait vakıf kayıtları yer almaktadır. Kızıldeli'nin mezarının vakıf içinde yer alan Taru Büki mezrasında bulunduğundan başka vakfın o tarihte Kızıldeli'nin oğlu Şaban tasarrufunda olduğu kaydedilmiştir. Beldiceanu-Steinherr buradaki "oğlu" ifadesi "herhâlde soyundan gelen anlamında kabul etmek gerekir" demektedir. Ancak daha sonraki defterlerde vakıf sahipleri için kullanılan ifadelerle karşılaştırıldığında (daha sonraki defterlerde "Kızıldeli oğullarından ..." şeklinde kaydedilmiştir) adı geçen Şaban'ın doğrudan Kızıldeli'nin oğlu olduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir. Öte yandan kronolojik açıdan bakıldığında 1412'den sonra ölen şeyhin oğlunun kırk yıl gibi bir süre sonra hayatta olması gayet doğaldır.

Tekkeyle ilgili bir sonraki kayıt 1486 tarihli tahrir defterinde yer almaktadır (BOA, TD 20: 264-65). Bu belgede, vakıf içinde yer alan mezraların isimleri yazıldıktan sonra buraların evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunagelirken Fatih Sultan Mehmet tarafından bozulup timara çevrildiği, ancak daha sonra II. Bayezid tarafından tekrar vakıf olarak eski sahiplerine geri verildiği yazmaktadır. Vakıf mutasarrıflarının isimleri "Kızıldeli oğullarından" Gülşehri, İlyas, Bilal, İshak ve Sinan olarak kaydedilmiştir. Ayrıca "evlâd-ı sahib-i vakf" başlığı altında bunların yaşayan erkek çocuklarının isimleri kaydedilmiştir. Vakıf mutasarrıfları arasında sayılmadığına göre Şaban artık vefat etmiş olmalıdır. Eğer Kızıldeli'nin 1456 yılından önce vefat etmiş başka oğlu yoksa yukarıda vakıf mutasarrıfları olarak kaydedilen beş kişinin Şaban'ın oğulları olduğunu varsaymak gerekir.³⁴ Hatta "evlâd-ı sahib-i vakf" başlığı altında sayılan isimler arasında geçen "Turak veled-i İbrî" ibaresinden hareketle Şaban'ın oğullarının (?) İbrî ile beraber altı kişi olduğu ancak İbrî'nin 1486 yılından önce öldüğü söylenilebilir.

³² Bu belgenin Kızıldeli'ye dair verdiği bilgilerin analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 154-6; Yıldırım, 2009a: 52-56).

³³ Bilindiği gibi Türkçe'de bir kişinin sülalesi için "oğulları" ifadesi kullanılır. Ancak "oğlu" kelimesi bu anlamda kullanılmaz.

³⁴ Zira, evlatlık vakıf olduğundan mutasarrıflık miras olarak bütün erkek çocuklara "ber-vech-i iştirak" kullanmak üzere geçmektedir.

Tekkeyle ilgili üçüncü tahrir kaydı 1519 tarihli defterde yer almaktadır (BOA, TD 77: 251-53). Burada esas itibarıyla TD 20'deki bilgiler tekrar edilmektedir. Ancak bazı değişiklikler kaydedilmiştir. Mesela, Gülşehri'nin öldüğü yerine oğulları Ahi Evren ve Bahşayış'ın³⁵ babalarının hissesine mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir. Bundan sonra 1530 tarihinde yapılan tahrirde vakfın kayıtlarına rastlanmaktadır (BOA, TD 370: 33). Burada bir iki mezranın karyeye dönüşmesinden başka ciddi bir değişiklik görülmemektedir. 1568-9 yılında yapılan tahrirde vakfın tarihçesi anlatılırken daha önceki defterlerde yer alan kalıbın dışına çıkıp bazı yeni bilgiler eklenmektedir. Buna göre Kızıldeli Rumili'ne ilk fetihler sırasında geçmiş ve kendisine h. 804 tarihinde (m. 1401-2) I. Bayezid tarafından Tanrı Dağı'nda Taru Büki, Büyük Viran ve Tırfullu Viranı evlatlık vakıf olarak verilmiştir (BAO, TD 470: 625).³⁶ Aynı defterde vakıf sahiplerinin isimleri de kaydedilmiştir. Esasen tahrir defterlerine dayanarak Kızıldeli evlatlarının soy ağacını birkaç nesil boyunca kok küçük bir hata payı ile çıkarmak mümkündür. (İlk üç neslin soy ağacı Tablo 1'de gösterilmiştir.)

Seyyid Ali Sultan'dan sonra dergâhın nasıl işlediği konusunda elimizde yeterli bilgi yoktur. Özellikle ruhani liderlikle (post-nişinlik) vakıf mütevelliliğinin birbirinden ayrılıp ayrılmadığı henüz araştırılmış değildir. 16. yüzyıl başında II. Bayezid'in desteği ile Pir-evi'ne gelip "tarikat"ı kuran Balım Sultan'ın Kızıldeli Dergâhı'nda yetiştiği hemen herkesçe kabul edilmektedir. Hatta Bektaşî geleneğine göre Balım Sultan Pir-evi'ne geçmezden evvel Kızıldeli Dergâhı post-nişini idi (Koca, 1996: 1990: 39.)

Ancak ne tekkenin vakıf kayıtlarında ne de diğer çağdaş kaynaklarda Balım Sultan ya da Hızır Bali ismine rastlanılmamaktadır. Eğer Balım Sultan 15. yüzyıl sonlarında gerçekten Kızıldeli tekkesinde post-nişin idiyse, buradan Kızıldeli evlatlarının sadece vakıf gelirlerini kontrol edip tekkenin ruhani işlerini aile dışından şeyhlere bıraktıkları sonucu çıkmaktadır. Ne var ki, tahrir kayıtlarında Kızıldeli evlatlarının tekkenin ruhani işleriyle de ilgilendiklerini düşündüren ipuçları vardır. 1486 yılında yapılan tahrirde vakıf reyası sayılırken "Musa gulâm-ı Şaban Dede" diye bir kişinin adı geçmektedir. Burada adı geçen Şaban şüphesiz Kızıldeli'nin oğlu olmalıdır.³⁷ Ancak ilginç olan nokta tahrir memurunun Şaban'ın ismine eklediği unvandır. Buradaki "dede" unvanını nasıl anlamak gerekir? Tahrir memuru açısından Şaban'ın en önemli vasfı şüphesiz devletin gelirlerinin bir kısmını vakfiyet üzere tasarruf ediyor olmasıdır. Hâl böyleyken "dede" unvanını eklemeye neden gerek görülmüştür? Dergâhın gelirlerini kontrol eden Şaban Dede acaba aynı zamanda babasının yerine geçip dergâhın şeyhliğini mi yapıyordu?

Eğer bu varsayım doğrusa tekkenin post-nişinliğine Şaban Dede'den sonra oğlu (?) Sinan

³⁵ Bahşayış 1486 yılından sonra doğmuş olmalı, zira TD 20'de vakıfsahiplerinin çocukları arasında adı geçmemektedir.

³⁶ Bu kayda göre vakfın başlangıcı I. Bayezid'e varmaktadır. Ancak diğer arşiv belgeleri ve Bektaşî kaynakları vakfın başlangıcının I. Murat'a kadar götürülebileceğini göstermektedir. Bu hususun analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 118-58; Yıldırım, 2009a).

³⁷ 1486 tarihli yukarıda bahsedilen defterde yer alan bir başka kayıta, vakıf reyası arasında "çift" sahibi olarak kaydedilmiş "Mürsel veled-i Kayır Han" diye bir şahıs vardır. Burada sadece bu ismin Balım Sultan'ın babası Mürsel Bali'yi çağrıştırdığını söylemekle yetinelim.

geçmiş olmalıdır. Zira aynı defterde vakıf sahibi beş kardeşten (?) sadece Sinan için “Dede” unvanı kullanılmaktadır. Öte yandan, vakfın merkezi gibi görünen ve Kızıldeli’nin mezarının da içinde bulunduğu Taru Büki mezarının yalnız Gülşehri tasarrufunda bulunduğu kaydedilmektedir.³⁸ Diğer kardeşlerden hiçbirinin bu şekilde tek başına tasarruf ettiği bir mezra kaydı yer almamaktadır (BOA, TD 20: 264-65). Bu verilere dayanarak Şaban Dede’den sonra dergâhta mali gelirler bakımından Gülşehri’nin ön plana çıktığını ancak tekkenin şeyhliğine Sinan Dede’nin geçtiğini düşünmek akla yatkın görünmektedir. Tahrir memurunun hepsiyle görüştüğü kesin olan bu beş kişiden sadece Sinan için “dede” unvanını kullanması herhâlde bu şekilde anlaşılmalıdır. Ancak Gülşehri’nin dergâhın manevi işlerinde de etkili olduğu 1519 yılında yapılan tahrirde görülmektedir. Bu tarihte ölmüş olduğu anlaşılan Gülşehri artık “dede” unvanıyla kaydedilmiştir. Aynı defterde Kızıldeli evlatlarından “dede” unvanıyla kaydedilen tek kişi (Gülşehri’den başka) hâlâ hayatta olan Sinan’dır (BOA, TD 77: 251).

Vakfın 1568-9 tarihinde yapılan tahririnde yine “dede” ibaresi kaydedilmiştir. Buradaki ifadeye göre vakfın sınırları hususunda bazı köylerin ahâlisi ile anlaşmazlık çıkınca vakıf mutasarrıfları İstanbul’dan Dimetoka ve Ferecik kadılarına emr-i şerif getirmiş, ve bunun üzerine “mezkur dede-i evkâf zâbitleri” ile anlaşmazlık bölgesine varılıp gösterdikleri sınır tahrir memuru tarafından kaydedilmiştir (BOA, TD 470: 625-26).³⁹ Burada “vakıfların dedesi” unvanı herhâlde Kızıldeli evlatlarından aynı zamanda dergâhın ruhani liderliğini de yapan kişi için kullanılmış olmalıdır.

Aynı şekilde 27 Recep 1199 (5 Haziran 1785) tarihinde Hacı Bektaş evlatlarından Şeyh Abdüllatif tarafından yazılan bir arzda⁴⁰ Kızıldeli tekkesi imamı için yine “dede” unvanı kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu arzda, günlük üç akçelik yevmiesini vakıf gelirinden almak üzere Kızıldeli zaviyesinin imamlığını yapan Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed çocuğu olmadan vefat ettiğinden yerine Bektaşî dervişlerinden Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed’in atanması rica edilmektedir.⁴¹ H. 1284 (1867-68) yılında istinsah edilen bir yazmaya göre

³⁸ Buranın aynı zamanda bir derbend köyü olduğu belirtilmektedir.

³⁹ Tahrir defterlerinin siyakat yazısı ile yazıldığı göz önüne alınırsa “dede-i evkâf zâbitleri” şeklindeki bu okumanın belli bir ihtiyat payı olduğunu belirtmek gerekir. Bu vesileyle ilgili bölümün bu şekilde okunması gerektiği konusunda görüşünü benimle paylaşan Ali Sinan Bilgili’ye teşekkür etmek isterim.

⁴⁰ “Devlet-mekine ‘arz-ı dâ’î-i keminedir ki, Ceddi ‘azizim sultanü’l-ârifin burhânü’l-vâsiline el-Hâc Bektaş Veli kuddise sırrihü’l-beli hazretlerinin tarik-i ‘aliyyesine meşrût zevâyâdan Dimetoka’da Cebel Nâhiyesi’nde vâki ‘e’izze-i kirâmdan Kızıl Deli Sultân kaddesallahu sırrıhu berdân? hazretlerinin zâviyesi evkâfî mahsûlünden almak üzere yevmi üç akçe vazife ile imâmî olan es-Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed bilâ-veled fevt olub yeri hâli ve hıdmet-i lâzimesi mu’attal kalmağla yerine erbâb-ı istihâkdan fukarâ-yı Bektâşiyân’dan ‘abâ-pûş-i kemter-i seniyye-i tarikde her vechile muhüll ve müstahak olmağla işbu bâ’is-i ‘arz-ı ‘ubûdiyyet es-Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden yevmi üç akçe vazife-i mu’ayyene ile hıdmet-i imâmet es-Seyyid Ahmed Dede dâ’ilerine tevcihi müceddeden yedine berât-ı şerif-i ‘âlişân virilmek ricâsına bi’l-iltimâs pây-e-i serir-a’lâya ‘arz olundu el-bâki emr ü fermân luf u ihsân hazret-i men-lehü’l-emrindir tahrîren fi el-yevmü’l-isneyn seb’a min şehr-i Receb sene tis’a ve tis’in ve mi’e ve elf (27 Receb 1199)

Şeyh ‘Abdullatif min evlâd-ı el-Hâc Bektaş Veli” (BOA, C. EV. 16639)

⁴¹ Dikkat çeken bir başka husus da 16. yüzyıl ortalarından önce arşiv kayıtlarında vakfın mutasarrıfları için “Seyyid”

unvanının kullanılmamasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kızıldeli evlatları için “seyyid” unvanı ilk defa 18 Zilhicce 975 (14 Haziran 1568) tarihli bir hükümdede kullanılmaktadır. Burada vakıf sınırları dahilinde izinsiz ziraat eden birkaç kişiyi uyararak, ancak söz konusu kişilerce saldırıya uğrayıp mahkemeye sığınan “Seyyid Mirza” adında bir zattan bahsedilmektedir (BOA, MD 7: 543). TD 470’de Şaban Dede oğlu Bilal oğlu Abdülvehhab oğlu Mirza vakıf mutasarrıfları arasında (1568-69 tarihleri) kayıtlıdır. Yukarıdaki hükümdede adı geçen Mirza herhâlde Abdülvehhab’ın oğlu olmalıdır. Daha sonra, 1641 yılında Sultan İbrahim tarafından verilen bir beratta Kızıldeli evlatlarının isimleri “Seyyid” unvanıyla geçmektedir. Burada Kızıldeli soyundan Seyyid Abdurrahman ve Seyyid İvaz ve Seyyid Zeynel ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır’ın beratlarını getirip tecdit edilmesini rica ettikleri, bunun üzerine kendilerine beratları verildiği ifade edilmektedir (BOA, Musa Çelebi Dosyası). (Bu belge ilk defa Gökbilgin tarafından yayınlanmıştır (Gökbilgin, 2007: 186). Belgenin Kızıldeli bağlamında analizi için bkz. (Yıldırım: 2009)).

17. yüzyıldan itibaren Kızıldeli evlatlarının isimlerinin seyitliklerine vurgunun arttığı görülmektedir. Özellikle 18. yüzyıldan kalma belgelerde artık bu vurgunun iyiden iyiye belirginleştiği, isimlerin başında daima “Seyyid” unvanının eklendiği görülmektedir. Mesela 18. yüzyıl ortalarında tekkenin mütevellisi Kızıldeli evlatlarından Seyyid Murad Efendi olarak kaydedilmiştir (BOA, EV. MKT. CHT. 190/107). Yine 1785 yılında tekkenin ölen imamı ve yerine atanması istenen yeni imam (muhtemelen ikisi de Kızıldeli evlatlarından) Seyyid Hüseyin Dede ve Seyyid Ahmed Dede olarak kaydedilmiştir (BOA, C. EV. 16639). H. 1284 (1867-68) yılında Bursa’da istisnah edilen bir yazmadan öğrendiğimize göre h. 1214 (1799-1800) yılında Yukarı Meydan’da (Kızıldeli Tekkesi’nin) post-nişin olan şahıs Kızıldeli evlatlarından es-Seyyid Ali Dede, Aşağı Meydan’da post-nişin olan şahıs es-Seyyid Hâlıl Dede’dir. Aynı yazma h. 1214 yılında Hacı Bektaş Veli tekkesinde post-nişin ve sahib-i seccade olan Abdüllatif Efendi’nin de bulunduğu bir meydanda toplanan (herhâlde Ali Dede ve Hâlıl Dede’nin post-nişinliklerini onaylamak için olmalı) Kızıldeli evlatlarının isimlerini şahit olarak vermektedir. Burada yer alan 13 ismin hepsinin başında “seyyid” unvanı yer almaktadır (Şeyh Sırrı Rifâi, 1284: 1). 1819 yılında vakıf mütevellisi Kızıldeli evlatlarından es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Ahmed, yukarı tekkenin post-nişini es-Seyyid Veli Dede ve aşağı tekkenin post-nişini es-Seyyid Hüseyin Dede’dir (BOA, HAT. 686/33344-2.) Son olarak dikkat çekmek istediğimiz bir husus da Kızıldeli’nin kendisiyle ilgilidir. Mevcut en eski belge konumunda bulunan 1412 tarihli Musa Çelebi’nin bitisinden itibaren görebildiğimiz bütün arşiv kayıtlarında şeyhin adı Kızıldeli olarak kaydedilmiştir. Seyyid Ali Sultan ismi hiç geçmediği gibi “Kızıldeli”nin başına da “Seyyid” unvanı konulmamıştır. Bunun tespit edebildiğimiz tek istisnası 1568-9 tarihli tahrir defterine (TD 562) sonradan 19 Ramazan 1305 (30 Mayıs 1888) tarihinde düşülmüş kayıttır. Burada her iki isim birlikte kullanılmakta ve seyitliği vurgulanmaktadır: “... Cennetmekân-ı firdevs-âşiyân ceddîm Sultân Mahmûd Han hazretlerinin ‘ahd-i saltanatlarında şeref-sünûh iden irâdesi mücebince bi’l-umûm Bektaşîyân dergâhlarına merbût emlak ve arzânın zabtı sırada Dimetoka kazâsı’nda medfûn es-Seyyid ‘Ali nâm-ı diğer Kızıl Veli Sultân evlâdına meşrûr kurâ ve mezârî-i ma’lûmenin ‘öşri dahi zabt olunmuş olduğı ... Dimetoka kazâsı’na tâbî’ Büyük Viran ve Daru Büki karyeleriyle tahtında muharrer Suvarî Büki mezra’ası mahsûlât ve rûsumâtı Kızıl Deli Sultân evlâdı vakfı tarafından zabt olunur deyü hîn-i tahrîrde sebt-i Defter-i Hâkânî kılınmış ise de...” (TKGM KKA, TD 562. Bu kayıttan beni haberdar eden Ali Sinan Bilgili’ye teşekkür ediyorum). Bu durumu herhâlde resmi kayıtların teknik özelliği ile açıklamak gerekir. Osmanlı devleti açısından esas muhatap olan kurumsal bir yapı olarak vakıf olduğundan ve vakfın adı kayıtlara en baştan “vakf-ı Kızıldeli” olarak girildiğinden sonraki yazıcılar bu isimde herhangi bir değişiklik yapmamışlardır.

Bütün bu veriler nasıl yorumlanabilir? Acaba 16. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlılar Kızıldeli ve evlatlarının seyitliğini kabul etmedi de ancak bu tarihlere mi kabul etti? Yoksa bu durum daha çok Osmanlı arşiv belgelerinin teknik özelliklerinden mi kaynaklanmaktadır? Zira 16. yüzyıl ortalarına kadar başlıca kaynağımız tahrir defterleridir. Bunların hiç birinde “Seyyid” unvanının Kızıldeli soyundan gelen insanlar için kullanıldığı görülmezken, daha geç tarihli hüküm ve arz gibi belgelerde bu unvanın kullanıldığı görülmektedir. Farkın dönemsel mi yoksa belgelerin teknik özelliklerinden mi ileri geldiğini belirlemek için arşiv kaynakları üzerinde kapsamlı ve karşılaştırılmalı bir çalışma yapmak gerekmektedir. Üçüncü bir yorum biçimi şöyle geliştirilebilir: baştan beri Kızıldeli ve soyunun sâdâtan olduğu bilinmekle beraber 16. yüzyıl ortalarına kadar ne Kızıldeli evlatları ne de Osmanlı yazıcıları bu hususa vurgu yapmaya gerek hissedilmedi. Eğer yukarıda işaret edilen ikinci sebep geçerli değilse herhâlde bu üçüncü yorum biçimi daha makul olmalıdır. (Zira Kızıldeli gibi henüz hayatta iken resmi kayıtlara geçmiş bir adamın seyitliğiyle ilgili resmi belgelerde değişiklik yapmak pek mümkün görünmemektedir.) Eğer böyleyse, bu tavır değişikliğinin arkasında şühesiz Osmanlı toplumunun dini ve siyasî anlamda genelini etkileyen bir takım gelişmeler bulunmaktadır. 16. yüzyıl ortalarından itibaren seyitliğe vurgunun artmasına neden olan bu sosyal ve dini gelişmeler neler ola-

h. 1214 (1799-1800) tarihinde Kızıldeli Tekkesinin Yukarı Meydanı'nda Seyyid Ali Sultan evlatlarından Seyyid Ali Dede, Aşağı Meydanı'nda da Seyyid Hâlıl Dede post-nişinlik yapmaktadır (Şeyh Sırrı Rifâî, 1284:1).

1819 tarihli bir arşiv belgesinde adı geçen Seyyid Ali (bu belgeden bu şahsın yukarıda zaviye imamı olarak geçen es-Seyyid Ahmed Dede (ibn Mehmed)'nin oğlu olduğu anlaşılmaktadır) vakıf mütevellisi olarak kaydedilmiştir. Aynı belgeden öğrendiğimize göre bu tarihte aşağı tekkede post-nişin es-Seyyid Hüseyin Dede ve yukarı tekkede post-nişin es-Seyyid Veli Dede'dir (BOA, HAT. 686/33344-2.)⁴² Belgenin yukarı tarafında vakıf mütevellisinin Kızıldeli evladından olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu durumda es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Ahmed'in Kızıldeli evlatlarından olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere bu Seyyid Ali'nin babası Seyyid Ahmed 1785 tarihinde zaviye imamlığına atanmıştı. Yine Ali'nin kendisinin de 1799 tarihinde yukarı tekke post-nişini olduğu gösterilmişti. Aynı Ali'nin 1819 yılında vakıf mütevellisi olarak karşımıza çıkması, vakfın mutasarrıflığı ile tekkelerin post-nişinliği arasında bir geçişkenlik olduğunu ve her ikisinin de Kızıldeli evlatları elinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda yukarıda post-nişin olarak adı geçen es-Seyyid Hüseyin Dede ve es-Seyyid Veli Dede'nin de Kızıldeli evlatlarından olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu belgede dikkat çeken başka bir husus da bu üç kişi için kullanılan unvanlardır. Belgenin muharriri aşağı ve yukarı tekkelerin post-nişinleri için "dede" unvanını kullanırken o anda mütevellî olan es-Seyyid Ali için böyle bir unvan kullanmamaktadır. Hâlbuki birkaç yıl önce yukarı tekkede post-nişin iken onun için de "dede" unvanı kullanılmıştı.

Sonuç olarak, tekkenin uzun tarihi boyunca "dede" unvanının kullanım biçimlerine baktığımızda bu unvanın Kızıldeli dergâhında ruhani liderlik ya da post-nişinlik pozisyonu ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede'den başlayıp onun oğlu Sinan Dede ile devam eden bir silsilenin tekkenin 1826 yılında müsadere edilmesine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Kızıldeli evlatlarının dergâhtaki nüfuz alanının hiçbir zaman vakıf mütevelliliği ile sınırlı olmadığı, aksine içlerinden birinin daima "dede" unvanıyla tekkenin post-nişinliğini yürüttüğü ortaya çıkmaktadır.

Şu hâlde, önümüzde çelişkili görünen bir tablo durmaktadır. Bir tarafta Bektaşî geleneğine derinden yerleşmiş ancak ne arşiv kayıtlarında ne de yazılı kaynaklarımızda izine rastlanmayan Balım Sultan (Hızır Bali), diğer tarafta Osmanlı vakıf kayıtlarından isim isim takip edebildiğimiz ancak geleneksel bilgi içinden tamamen silinip gitmiş Kızıldeli evlatları bulunmaktadır. Cevabını bulmamız gereken soru şudur: 15. yüzyıl sonlarında Kızıldeli Dergâhı'nın ruhani liderliği bunlardan hangisindeydi?

Ne yazık ki mevcut kaynaklarımız bu soruya tatminkâr bir cevap üretecek yeterlilikte değildir. Bununla beraber *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde bazı ipuçları bulunmaktadır.⁴³

bilir? Bu soru bizi ilginç sonuçlara götürebilecek niteliktedir. Ancak burada makalenin ana ekseninden fazla sapmak için muhtemel cevaplar üzerinde durmayacağız.

⁴² "... vakf-ı mezbûr mütevellisi es-Seyyid 'Ali bin es-Seyyid Ahmed ve 'azîz-i mûmâileyhin Tekke-i Zir'inde post-nişin olan es-Seyyid Hüseyin Dede ve Tekke-i Bâlâ'sında post-nişin olan es-Seyyid Veli Dede ..."

⁴³ Bu çalışmayı hazırlarken ne yazık ki *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nin el yazması nüshalarına ulaşma şansımız olmadı. O yüzden Bedri Noyan'ın yayınladığı metin ile yetinmek zorunda kaldık. Gerek metnin çok zor anlaşılır bir

Velâyetnâmenin 1029 yılının Muharrem ayında (Aralık-Ocak 1619-20) yazıldığı metin içinde kayıtlıdır (Noyan, 1976: 52). Velâyetnâme'de, Akyazılı Sultan'ın Sultan Süleyman (Kanuni) zamanının kutbu olduğu, Demir Baba'nın Akyazılı Sultan ile görüştüğü ve ondan kutupluğu devraldığı, Demir Baba'dan sonra yerine sırayla Koca Ali ve Kara Cafer isminde iki kişinin geçtiği yazmaktadır (Noyan, 1976: 52, 73-4, 137). Bütün bu verilerden hareketle Demir Baba'nın 16. yüzyılın ortalarında en geç üçüncü çeyreğine kadar yaşadığı varsayılabilir. Velâyetnâme Demir Baba'nın Rumeli ve Balkanlarda sürekli dolaştığını, Otman Baba ve Akyazılı başta olmak üzere önemli dergâhları ziyaret edip buralardaki şeyhler ve dervişlerle mülaki olduğunu oldukça canlı bir üslupla anlatmaktadır. Bu gezileri sırasında Baba'nın en az iki defa Kızıldeli Dergâhı'na uğradığı anlaşılmaktadır. Velâyetnâme bu iki ziyaret sırasında yaşananları anlatırken başka kaynaklarda rastlamadığımız bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, Demir Baba bir defasında Otman Baba dergâhını ziyaret edip arkasından Kızıldeli dergâhına gelir. Önce Kızıldeli Sultan'ın kabrini ziyaret ettikten sonra buradaki fukara ve abdallarla bir araya gelip hoş muhabbet ederler. Demir Baba onuruna düzenlenen yemekli muhabbet meclisine “erzâde sayılanlar”, “muhib sayılanlar” ve “lokma muhabbeti” olanlar gelip katılır ve Demir Baba'nın lokmasından yerler. Meclis dağılıp herkes evine gittikten sonra “Kızıldeli Sultan'ın erzâdesi” Demir Baba'nın hilâfetnâmesini imzalayıp kendisine verir. Baba alıp kabul eder ve “erzâdeye hizmet eyler”.⁴⁴

Hemen arkasından Kızıldeli dergâhının yeriyle ilgili bilgi verilmektedir. Konstantiniyye'den Kışmır ve Hırvat diyarına giden yol üzerinde derbend yeri olduğunu, buralara köyler kurulmuş olduğunu, Büyük Derbend'in de bunlardan birisi olduğu ve Kızıldeli Pehlivan'ın burada metfun olduğunu yazmaktadır. Yine Devletlü Hünkâr'ın Kızıldeli'ye “aşın ile imâreti (sic) kaynaya, ta'âmı yinile, dua oluna” diye toprak bağışladığını kaydetmektedir (Noyan, 1976: 111). Velâyetnâme buradan itibaren çok ilginç bir bahis açmaktadır. Sultan Süleyman (Kanuni) zamanında bazı kişiler şahsi çıkarları için Kızıldeli vakfı ile ilgili bir şikayette bulunurlar. Şikayetlerinde tekke gelen geçene gereğince yemek verilmediğini, baştan savıldığını, dolayısıyla vakıf şartının yerine getirilmediğini dile getirirler. Bunun üzerine Sultan Süleyman'ın emri ile tekke Kızıldeli'nin metfun olduğu yerden alınıp daha yukarı bir bölgeye taşınır. Kızıldeli'nin kabri bir çalı dibinde kalır. Bir gün Seyfullah adında birisi gelir. Kızıldeli'nin tahrip edilmiş kabrini bulup üzerine imaret kurar. Bundan sonra bazı kişiler “kurbanlarını burada kesmeye” başlarlar.⁴⁵ Böylece burada tekrar bir tekke teşkil edilmiş olur. *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nden bu iki tekke arasında bir rekabet ve soğukluk olduğu

metin olması gerekse söz konusu yayının özensiz olması metni verimli kullanmamızı imkansız hâle getirmektedir. Gerçekten de metin boyunca cümleler çoğu zaman tamamlanmamakta, bir cümle bitmeden diğerine geçilmektedir. Ayrıca bu gün artık kullanılmayan birçok arkaik kelime metinde yer almaktadır. İşte sayılan bu sebepler, çok değerli ve orijinal bilgiler içerdiği sezilen velâyetnâmenin tam olarak anlaşılmasını şimdilik imkansız kılmaktadır. Velâyetnâmenin orijinal yazma nüshalarına ulaşıldığı takdirde bu sorun büyük oranda aşılabacaktır.

⁴⁴ Burada velâyetnâme derleyicisinin kendi söylediklerinden (özellikle hilafet meselesi olmalı) şüphe ettiğini ima eden sözler vardır. Derleyici dinleyicilerinin kafasını karıştırmış olduğu anlaşılan bu bilgi için bunları raviler rivayet etti ve yazıldı diyerek işin içinden çıkmaya çalışmaktadır. (Noyan, 1976: 111).

⁴⁵ “Kızıldeli meşhedi üzre imâret icâd eyledi. Ba'zı kimseler kurbanını anda virir oldular.” (Noyan, 1976: 112).

anlaşılmaktadır. Demir Baba'nın da iyi ilişkiler içinde bulunduğu "aşağı meydan"ın post-nişini (ser-dervişân) ve burada sâkin dervişler ile "yukarı meydan"ın post-nişini (velâyetnâme "baş torlak" diyor) ve burada sâkin "torlaklar" birbirlerinden hiç hazzetmemektedirler. Baş torlak ser-dervişâna "taharetsiz Türk, imansız Türk, cenabet Türk, bi-namaz Türk" gibi ifadelerle hakaret ederken, beriki de rakibini "keleş Çıfıt, mülcem Çıfıt, neccar Çıfıt" gibi sıfatlarla aşağılamaktadır (Noyan, 1976: 112). Net olarak ifade edilmemiş olsa da Kızıldeli evlatlarının (erzâdeler) aşağı meydanda buldukları anlaşılmaktadır. Demir Baba yukarı meydanda sâkin torlaklardan hoşlanmamaktadır. Buna karşın hem erzâdeler hem de aşağı meydan dervişleri ile muhabbeti vardır. Velâyetnâme onun erzâdelerden birisinin hanesini ziyaret ettiğini ve orada güzel bir şekilde ağırlandığını yazmaktadır. Ancak bu durumdan yukarı tekkenin tekkenişini bir fitne çıkarır ve erzâdelerin namuslarının lekelendiğini, Hacı Bektaş Veli'nin ırzının ayaklar altına alındığını söyler. Erzâde'ye elçi gönderip "Ya Şeyh! ırzın kanı? ... yukarı meydana gelersen ma'anca gelesin ... donuz Türkü [Demir Baba] bile getirmeyesin!" (Noyan, 1976: 113). Hem Demir Baba hem Erzâde bu duruma çok kızarlar. Burada dikkat çeken bir nokta vardır. Velâyetnâme yukarı tekke sâkinleri için ısrarla "torlak" ifadesini kullanmakta ve onları "Bektaşî" olarak nitelemektedir.⁴⁶ Demir Baba bu haberden sonra ayrılmak ister. Ancak erzâde razı olmaz: "önce cumayı kılalım, sonra dervişleri ziyaret edelim (herhâlde aşağı meydandaki) ve 'efendimiz'i getirelim" der. Ne var ki Demir Baba bunu kabul etmez; "tekkenişin **dede**" (erzâde) ile meydandaki abdallara selam gönderir ve yola çıkar (Noyan, 1976: 114).

Böylece Demir Baba'nın Kızıldeli Tekkesi'ni birinci ziyareti tamamlanmaktadır. İkinci ziyaretine geçmeden evvel bu bölümün nasıl bir tarihsel çerçeveye oturtulabileceğini tartışmak gerekmektedir. Öncelikle ziyaretin zamanını belirlemek gerekmektedir. Velâyetnâmedeki kurguya göre bu ziyaret Akyazılı Sultan'ın ölümünden bir süre sonra gerçekleşmiştir. Akyazılı'nın 1478 yılında ölen Otman Baba'nın hâlifesi olduğu, 1495 yılında "kutup olduğu" (Yemini, 2002: 240) ve I. Süleyman dönemini gördüğü düşünürse 1530'larda ölmüş olmalıdır. Bu durumda Demir Baba'nın ziyareti 16. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiş görünmektedir.

Demir Baba dergâha ilk vardığında kurulan meclise katılan üç gruptan bahsetmektedir: "erzâde sayılanlar", "muhib sayılanlar" ve "lokma muhabbeti" olanlar. Burada metin boyunca tekrar edilen "erzâde" ifadesi açıkça Kızıldeli evlatlarını (vakıf mütevellilerini) işaret etmektedir. Nitekim bu tabirin 1826 yılına kadar Kızıldeli evlatları için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tekkenin müsaderesiyle ilgili 23 Temmuz 1826 tarihli bir belgede tekke ile ilgili gruplar sayılırken çeşitli hizmetçiler, Bektaşî dervişleri ve bekar Bektaşîlerin yanı sıra erzâdeler ve bendeler diye iki grubun adı geçmektedir (BOA, HAT. 292/17411-1):

... çift hizmetkarlarından ve çoban ve değirmenci ve hergeleci hademesinden başka hizmetçi Bektaşî dervişi olarak kırk elli nefer kimesneler olduğunu ve mezkûr yigirmi dört pare kurâ

⁴⁶ Velâyetnâme onları şöyle betimlemektedir: "bu zevâidin gözleri mavi yeşil, beline fitsen giymiş başına Bektaşî kisvesi, mor çehre." (Noyan, 1976: 114).

içinde yedi sekiz yüz miktarı Kılıdeli sultan'a nisbet ile **erzâdeler** ta'biriyle âdemler olub nezl ve 'avârizdan başka tekâliflerini i'tâ itmekde olub evlâdiyet da'vâlarına mebnî 'öşür virmediklerini ifâde eylemişler ise de mezbûrları ihzâr iden mübâşir kullarının ifâdesine nazaran zikr olunan tekyelerde yüz elli mikdâr bekâr Bektâşî olub civârında olan kurâlarında dahi vech-i muharrer üzere birtakım **erzâde** ve **bende** ta'biriyle müte'allıkâtları olarak tekyelerin irâde zuhûruna değin devâbb ve mevâşi ve sâ'iresinin ...

Velâyetnâmenin aşağı meydanda tekke-nişin olan erzâdeye "dede" demesi de ilgi çekici ve yukarıdaki analizlerle uyum içindedir. Demir Baba'nın Kızıldeli evlatlarından hangisinin hanesinde konakladığını kestirmek zordur. Ancak bir yerde erzâdenin dilinden "efendimiz" başka bir yerde de "dede" diye kastedilen kişinin 1519'dan sonra vefat ettiğini bildiğimiz Sinan Dede olma ihtimali vardır.

"Muhib sayılanlar" dediği tekkede sâkin dervişler ya da tarikate intisap etmiş ve âyinlere muntazam gelen kişiler olmalıdır. "Lokma muhabbeti olanlar" ise civar mezra ve köylerde yaşayıp dergâha gönül bağı ile bağlı ancak fiilen "nasip almamış" köylüler olarak alınabilir. Bu gönül bağı zamanla Anadolu Kızılbaşlarında olduğu gibi "dede-talip" ilişkisine benzer bir forma dönüştüyse, yukarıdaki belgede "bende" olarak kaydedilen grup da bunların devamı olmalıdır. Velâyetnâme hem yukarı tekkede hem de aşağı tekkede gece gündüz buralarda yaşayan abdalların bulunduğunu ifade etmektedir.

Hatta bunlardan yukarı tekkenin sâkinlerine ısrarla "torlak" demekte ve onların "Bektaşî" sıfatlarını ön plana çıkarmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere, ikinci ziyarete dair bölümde bu ayırım iyice netlik kazanmaktadır.

Konumuz açısından Demir Baba Velâyetnâmesi'nin en önemli yanı Tekkenin yukarı ve aşağı meydan olmak üzere ikiye bölünmesinden bahseden en eski kaynak durumunda olmasıdır. 15. ve 16. yüzyıldan kalma tahrir defterlerinde yer alan vakıf kayıtlarında bu şekilde bir bölünmeye dair en ufak bir ipucu yoktur.

Esasen bizce malum olan arşiv kayıtları içinde iki ayrı tekkeden bahseden en eski belge 1819 tarihlidir (BOA, HAT. 686/33344-2). Burada ayrı ayrı post-nişinleri olan ancak aynı vakıf içinde (Kızıldeli vakfı) yer alan "Tekke-i Zir" ve "Tekke-i Bâlâ"dan bahsedilmektedir. 1826 tarihli bir diğer belgede de benzer ifadeler yer almaktadır (BOA, HAT. 292/17411-1). Yukarıda bahsedildiği üzere *Risâlei-Lâhutiyye* de 1799 tarihinde yukarı ve aşağı meydanlardan ve bunları post-nişinlerinden bahsetmektedir (Şeyh Sırrı Rifâî, 1284:1). Ne var ki arada kalan iki yüz yılı aşkın bir dönemde iki tekkenin durumuna dair bir kaynak henüz keşfedilmiş değildir.

Demir Baba Velâyetnâmesi'ndeki hikâye tekkenin ikiye bölünmesinin I. Süleyman döneminde olduğunu iddia etmektedir.⁴⁷ Bölünmenin sebebine dair anlatılanlara gelince, ilk bakışta

⁴⁷ Henüz kayda geçmemiş bir söylenceye göre bu iki tekke baştan beri mevcuttur. Aşağı tekke 1380 yılında I. Murat

çocukça görünse de dikkatle analiz edildiğinde makul çağrışımlar yapmaktadır. Hikâyede ana motifleri takip edecek olursak, tekkenin aslı Kızıldeli'nin metfun olduğu Büyük Derbend⁴⁸ dedir. Ancak bir grup insan çeşitli hilelerle padişahın aklını çelip bu tekkeyi (yada imaret-hane de denilebilir zira kuruluş dönemlerinde bu tekkelerde esas olan gelip geçene yemek vermektir (Barkan, 1942).) yıkarlar ve yukarıda başka bir tekke (imaret-hane) kurarlar. Anlaşıldığına göre orada bir de Kızıldeli'ye ait olduğunu iddia ettikleri kabir icat ederler. Bir süre sonra Kızıldeli'nin gerçek kabrinin olduğu yere tekrar tekke kurulur ki burası aşağı meydandır. Kızıldeli evlatları ve "iyi dervişler" bu aşağı meydanda toplanır. Bunun yanında velâyetnâmenin "torlak" ve "Bektaşî" nitelemelerinde bulunduğu "kötü dervişler" de yukarı meydanda toplanırlar.

Yukarıda izah edildiği gibi Kızıldeli dergâhında baştan beri ruhani liderlik de mütevellilik gibi Kızıldeli evlatlarının elinde idi. Hâlbuki velâyetnâmenin anlattığı hikâyede Kızıldeli evlatlarının - en azından ruhani işlerine - müdahâle edemediği hatta dışlandıkları bir yukarı tekke ortaya çıkmaktadır. Bu durumu nasıl yorumlamak gerekir? Acaba bahsedilen dönemlerde Kızıldeli dergâhında yaşayan dervişler arasında, erzâdelerin manevi otoritesini tanımayan ya da hafife alan bir grup ortaya çıkmış olabilir mi? Bunlar nesep itibarıyla değil ancak manevi intisap itibarıyla Kızıldeli'ye bağlı bir başka tasavvuf önderi etrafında toplanmış olamazlar mı? Eğer böyle olduysa, dergâh bünyesinde Kızıldeli evlatları etrafında kümelenen dervişlerle diğer şeyh etrafında kümelenen dervişler arasında bir gerilimin turmanacağı, bunun nihayet "meydan"ı bölmeye kadar varacağı tahmin edilebilir. Esasen, Demir Baba'nın dergâhı ikinci ziyaretinden bahseden bölüm böylesi bir bölünmenin 16. yüzyıl ortalarına doğru çoktan gerçekleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Velâyetnâmenin bu bölümünde yukarı tekkenin dervişleri ile hem Demir Baba'nın kendisi hem de erzâdeler arasındaki kavga daha net ortaya konulmaktadır. Velâyetnâmeğe göre yukarı tekkede sâkin abdallar Demir Baba'yı öldürmek istemektedirler: "Kızıldeli'nin torlaklarının (sic) Demir Baba'ya eyû himmeti yok, helâkine kasdiderlermiş" (Noyan, 1976: 118). Bu hıncın sebebi ise şöyle ifade edilmektedir: "Pehlivan'ın suçu bu kim Bektaşî değil Otman Baba Sultan'dan bî'at olmuş." Torlakların bu hasmâne tutumuna karşı erzâde (aşağı tekkenin şeyhi) Demir Baba'yı tutmakta ve torlaklara hitaben "eğer evlâda himâyetiniz var ise Demir Baba'ya yarlık işleyin!" demektedir. Daha sonra Otman Baba'nın soyunun da Hacı Bektaş Veli gibi İmam Mûsâ-ı Kâzım'a çıktığı ifade edilmektedir (Noyan, 1976: 118). Demir Baba bu ikinci ziyarette de "Şeyh Erzâde'nin dembelhanesi"nde (Kızıldeli evlatlarından o zamanda post-nişin/dede olan kişinin evi-hanesi olmalı) konaklar. Bu ikisi birbirini sevmekle beraber bir ara küçük bir görüş ayrılığına düşerler. Anlaşılan, yukarı tekke torlaklarının Demir Baba'ya husumeti ve aşağı tekkeye karşı olumsuz tutumuna bir son vermek için Hacı Bektaş evlatlarından bir "Çelebi" de dergâha davet edilmiştir. Ancak Çelebi'nin tavassutuna rağmen ihtilafın aşılacağı anlaşılmaktadır.

tarafından verilen vakıf arazisi üzerine kurulurken, yukarı tekke aynı vakıf içinde 1402 yılında inşa edilir. 30 Ocak 2010 tarihinde Nasuhbey Köyü'nden Ali Kaykılı ile yaptığım söyleşiden.

⁴⁸ Tahrir defterlerinde Daru Büki olarak kaydedilen mezra.

Demir Baba'nın kurbanını ve lokmasını yemek (ve aradaki husumeti eritmek) için erzâde, kadı, emirler ve yukarı tekkenin şeyhi bir araya gelirler. Bu cemiyette yukarı tekkenin şeyhi (torlak) olumsuz bazı kelimedenince Kızıldeli evlatlarından bazıları “Bre âşık bir bu tekkenin erzâdeleri değil miyiz?” diye çıkışır. Velâyetnâme’de “dede”, “baş-torlak”, “ser-dervîşân” kelimeleri eş anlamlı kullanılmaktadır. Yukarı tekkede iki oğlandan bahsedilmektedir. Bunlar “Çingene oğlanı”, “Çıfıt oğlanı” gibi tabirlerle anılmaktadır. İkisi de Yeniçeri gençleri olup “Bektaş Baba'nın oğlanları temessükâtıyla” tekkeye girdikleri ifade edilmektedir. Bunlar “Kızıldeli oğlanlarının bazı kelâmın reddedylerdi”. Abdallar bunlardan şüphelenip “imâna [imam] sebbider” ve “namaza başın yarım kor” diye Erzâde’ye şikâyet ederler (Noyan, 1976: 121). Mecliste otururlarken bu iki kişi Demir Baba’yı öldürmeye kast ederler. Ancak hamleleri boşa çıkar.

Bu pasajda, Kızıldeli evlatlarından en azından ruhani işlerde bağımsızlığını ilan etmiş bir torlak grubunun yukarı tekkede toplandığı daha açık ifade edilmektedir. İki tekke arasında çıkan anlaşmazlıklarda aşağı tekkede sâkin erzâdelerin en büyük dayanakları şüphesiz Kızıldeli soyundan olmaları idi. Nitekim *Demir Baba Velâyetnâmesi*’ne yansıyan bir tartışmada, aşağı tekkenin dedesi yukarı tekkenin şeyhine kendilerinin Kızıldeli evlatlarından olduğunu hatırlatmaktadır. Velâyetnâme aşağı tekkenin mensuplarına ısrarla “Türk” derken yukarı tekkede sâkin dervîşler için “Çıfıt” tabiri kullanılmaktadır. Yukarı tekkenin torlakları (aşağı tekkenin dervîşleri için bu tabir hiç kullanılmıyor) zaman zaman “Bektaşî” olarak da nitelenmekte ve Yeniçerilerle bir şekilde ilişki içinde oldukları ima edilmektedir. Aşağı tekkedeki dervîşler ve erzâdelerin de Hacı Bektaş Veli’ye intisaplarını ima eden ifadeler vardır. Örneğin, ilk ziyarette Demir Baba erzâdenin evinde konuk olunca yukarı tekkenin şeyhi bunu namusla ilişkilendirmiş ve “Hacı Bektaş’ın ırzı nice oldı” diyerek erzâdeyi kınamıştı. Ancak velâyetnâme aşağı tekke mensupları için hiçbir yerde “Bektaşî” nitelemesini kullanmamaktadır. Demek ki, Hacı Bektaş’ın tasavvufî görüşleri her iki tekkede de yaygın kabul görmekle beraber yukarı tekkenin torlakları “Bektaşî” nisbesini daha fazla ön plana çıkarıyorlardı. Öte yandan, bunlar aşağı tekkenin “dedesi”nin - Kızıldeli evlatlarından - bazı görüş ve düşüncelerini açıktan reddediyorlardı.

Sadık Abdal Divanı 15. yüzyılın ikinci yarısında iki ayrı tekkenin bulunduğu dair ipucu vermemektedir. Öte yandan *Demir Baba Velâyetnâmesi*’nin anlattıklarından, 16. yüzyıl ortalarına doğru Kızıldeli vakfı bünyesinde iki ayrı tekkenin teşekkül etmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iki tekkede toplanan dervîşler arasında adı çıkar çatışmalarına dayanan anlaşmazlıkların yanı sıra kültür ve tasavvuf anlayışı bakımından bazı farklılaşmaların oluşmaya başladığı sezilmektedir. *Demir Baba Velâyetnâmesi*’nde bu farklılaşmaya dair çok orijinal bilgiler yer almakla beraber yayınlanmış metne dayanarak bu farklılaşmaya dair kesin yargılara varmak mümkün değildir. Zira bu hâliyle metnin tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Ancak orijinal yazma üzerinde yapılacak özenli bir çalışma bu hususta oldukça doyurucu sonuçlar doğurabilir.

Şimdi en başta sorduğumuz soruya geri dönelim. Arşiv belgeleriyle Bektaşî ortak hafızasının (ve bundan çıkan yazılı eserlerin) birbiriyle çelişen bir tablo ortaya koyduklarını söylemiştik.

Arşiv kayıtları Kızıldeli'den itibaren 1826 yılına kadar (hatta daha sonraları da) tekkenin madden ve manen Kızıldeli evlatları tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede ve torunu Sinan Dede'den başlayıp Seyyid Ali Dede'ye kadar uzanan bu Kızıldeli silsilesinden hiçbir isim Bektaşî ortak hafızasında bir yer bulabilmiş değildir. Buna mukabil Bektaşî geleneği Balım Sultan ismini ön plana çıkarmaktadır. Geleneğe göre Balım Sultan Tarikatın esas kurucusu ve İkinci Pir olmasının yanı sıra Kızıldeli Dergâhı'nda yetişmiş ve hatta burada uzun dönem post-nişin olmuştur. Örneğin, son dönemim önemli Bektaşî babalarından Turgut Koca onun 1457-1499 yılları arasında Kızıldeli tekkesinin post-nişini olduğunu yazmaktadır (Koca, 1990: 39).⁴⁹ Oysa arşiv kayıtlarına göre bu dönemde önce Şaban Dede ve arkasından oğlu Sinan Dede tekkenin şeyhi olarak görünmektedir.

Balım Sultan'ın arşiv kayıtlarına hiçbir şekilde yansımayıp Bektaşî ortak hafızasında derin iz bırakmasını *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nin ortaya koyduğu tablo çerçevesinde anlamak mümkün olabilir mi? Balım Sultan tekkede yetişmiş bir derviş iken zamanla Şaban Dede veya Sinan Dede yönetimine karşı dergâh bünyesinde yükselen muhâlefetin temsilcisi hâline gelmiş olabilir mi? Onun yıldızının II. Bayezid'in desteği ile parladığı bilinmektedir. Padişahın Pir-evi'nin başına geçirmek üzere neden Balım Sultan'ı seçtiğini bilmiyoruz. Velâyetnâme bölünmenin I. Süleyman döneminde olduğunu söylemektedir. Eğer bu doğruysa, Balım Sultan'ın Pir-evi'ne yerleşip Osmanlı yönetimi ile oldukça iyi ilişkiler geliştirdikten sonra Kızıldeli dergâhında muhâlif dervişler için ayrı bir tekke kurulması yolunda girişimde bulunmuş olabilir mi? Onun girişimlerinin ölümünden hemen sonra sonuç verdiği düşünülebilir. Eldeki kaynaklar bu sorulara tatminkar cevap vermemize izin vermemektedir.

Ancak şu kadarını söylemek mümkün görünmektedir. Tarihsel hayatı ve kişiliği hâlen karanlıkta olan Balım Sultan Kızıldeli dergâhında yetişmişti ve Pir-evi'ne de oradan geldi. Balım Sultan'ı yetiştirmek, Kızıldeli Tekkesi'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum sürecine yaptığı en önemli katkılardan sayılmalıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi, yazılı kaynaklarda hiç bahsedilmeyen Balım Sultan Bektaşî geleneğinde çok meşhurdur. Geleneksel bilgi onu daima Kızıldeli ile irtibatlandırmaktadır. Örneğin, Kızıldeli ile Balım Sultan arasındaki bağlantıyı ön plana çıkaran ve berikinin Kızıldeli dergâhında yetiştiğini anlatan nefesler vardır. Kazak Abdal⁵⁰ Balım Sultan'ı anlattığı bir şiirinde “Kızıldeli Sultan'ımdan uyanan / Baştan başa yeşillere boyanan / Hem pirimin eşğine dayanan / Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır” (Gölpınarlı, 1992: 108-109; Öztelli, 1997: 115) derken onun “Yol'a Kızıldeli dergâhında intisap ettiğini ve orada yetiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan her kıtası “Mürsel Dede oğlu Sultan Balı'dır” dizesiyle biten bu nefes Balım Sultan'ın babasını da ortaya koymaktadır.⁵¹

⁴⁹ Ayrıca bkz. (Baha Sait Bey, 1927: 314).

⁵⁰ 16. yüzyılda yaşadığı bilinen Kazak Abdal'ın kendisinin de Balım Sultan'dan el aldığı yönünde söylentiler vardır (Koca, 1990: 225).

⁵¹ Kızıldeli ile Balım Sultan isimlerinin yan yana geldiği güzel bir Pir Sultan Abdal nefesi şöyle devam etmektedir: “Ala gözlü Şah'tan bir dolu geldi / Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver / Balım Sultan, Kızıldeli'den geldi / Bir sen

Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli bir süre Pir-evi'nde dervişlik yaptıktan sonra, Hacı Bektaş'ın manevi işaretleri ile yanına Mürsel Baba'yı da alarak Rumeli'ne geçmiştir. Bir süre seyahat ettikten sonra Dimetoka yakınlarında dergâh kurup yerleşmişlerdir. Mürsel Baba yaşı doksan civarında iken, Seyyid Ali Sultan'ın izin ve işaretleri ile evlenir ve bu evlilikten Balım Sultan dünyaya gelir (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). Aynı söylene bazı farklarla Birge ve Noyan tarafından da aktarılmaktadır. Birge'nin Arnavutluk'ta, Bektaşilerin dedebabası Niyazi Dede'den 1933 yılında dinlediği söylene göre, Balım Sultan'ın babası Mürsel Baba Kızıldeli ile dost olup Dimetoka yakınlarında kendi adına küçük bir zaviye açar. Noyan'ın anlattığı bir başka versiyona göre de o, civarlarda hüküm süren Bulgar kralının kızı ile doksan yaşlarında iken bekar kalma bağı kırarak evlenir. Seyyid Ali Sultan'ın isteği ile gerçekleşen bu evlilikten Balım Sultan dünyaya gelir (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 4). Birge ise söylene şu şekilde sürdürmektedir: Bulgar prensesi bir seccade yapıp evlerinin duvarına asar. Her kim bu seccadede namaz kılar ise onunla evlenecektir. Bir gün evlerini ziyaret etmekte olan Seyyid Ali Sultan ve Mürsel Baba, izin almaksızın prensesin seccadesini yere serip üzerinde namazlarını kılarlar. Ancak her ikisi de çok yaşlı olduklarından prenses bunlarla evlenmeyi aklından bile geçirmez. Seccadeyi altlarından hızla çekince iki yaşlı adam yere düşerler. Ondaki bu kuvvet ve kudretin kendisinden olmadığını, ileride dünyaya getireceği Balım Sultan'dan geldiğini Seyyid Ali Sultan o anda hisseder. Bunun üzerine bir kâse bal isterler. Bala parmağını banan Mürsel Baba parmağını prensesin ağzına koyar ve o anda prenses Balım Sultan'a hamile kalır. Balım Sultan doğduktan sonra Kızıldeli tekkesine alınır ve orada 18 yaşına kadar edep-erkân öğrenir (Birge, 1937: 56).

Söylencenin her üç versiyonu da Seyyid Ali Sultan ile Balım Sultan arasında sıkı bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bektaşî tarikatının düzenleyicisi, ya da bugünkü hâliyle asıl kurucusu olan Balım Sultan ile gerek Kızıldeli tekkesi, gerekse Seyyid Ali Sultan arasında böylesine bir ilişkinin gelenek içinde yer bulması, şeyhin Bektaşîlik yahut ona zemin hazırlayan tasavvuf anlayışının, Rumeli ve Balkanlarda mayasını çalan pirlere başında geldiği görüşünü kuvvetle desteklemektedir.⁵²

Sonuç

Bilinen hâliyle Bektaşî tarikatının Balım Sultan tarafından 16. yüzyılın başlarında kurulduğu kabul edilmektedir (Birge, 1937: 56-57; Ocak, 1992: 17-18). Bu durumu dikkate alan John K. Birge, Bektaşî tarihini üç ana döneme ayırmıştır. Ona göre birinci dönem Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a kadar geçen süreyi kapsamaktadır. İkinci dönem Balım Sultan'dan itibaren 1826'da tekkelerin kapatılmasına kadar devam eden "tarikat dönemi"dir. Üçüncü dönem ise 1826 sonrasını kapsamaktadır (Birge, 1937: 22-86). Birge'nin dönemlendirmesi

ıç sevdiğim bir de bana ver" (Öztelli, 2004: 222; Öztelli, 1997: 122; Eyuboğlu, 1997: 154; Aslanoğlu, 2000: 488).

⁵² Kızıldeli tekkesinin Bektaşîliğin doğup gelişmesindeki bu önemli rolüne dikkat çeken Baha Sait, II. Beyazid'in Kızıldeli Tekkesi'ne ayrı bir önem verdiğini ve 1501 yılında tekkenin postnişini olan Balım Sultan'ı, Pir-evi'nde görevlendirerek bütün Bektaşîlerin başına getirdiğini kaydetmektedir (Baha Sait Bey, 1927: 314).

hâlen geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim bu makale de Birge'nin şablonunu esas alarak Bektaşî tarihinin birinci dönemine odaklanmış ve bu dönemde Kızıldeli'nin rolünü tespit etmeye çalışmıştır.

Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Kaynaklarımız Kızıldeli'nin "Bektaşî tarikatı"nın oluşum sürecini teşkil eden birinci dönemde belirleyici bir rol üstlendiği görüşünü kuvvetle desteklemektedir. Onun bu rolünü dört ana başlık altında incelemek mümkündür. Öncelikle o, Hacı Bektaş Veli'nin sırrının (manevi mirasının) en önemli varislerinden ve temsilcilerinden birisidir. Onun Hacı Bektaş sırrının varisi olduğu Bektaşî geleneğinde yerleşik bir inançtır (Yıldırım, 2010). Ancak bu "sır" Kızıldeli'ye Abdal Musa kanalıyla intikal etmiştir. Dolayısıyla Balım Sultan'dan önceki evre, Hacı Bektaş Veli - Abdal Musa - Kızıldeli üçlüsü tarafından şekillendirilmiştir. Kızıldeli'nin belirleyici rolü ikinci olarak Rumeli ve Balkanlar'la ilgilidir. Rumeli'nin fethinde bizzat savaşarak yer almış olan şeyh kurduğu tekke ve yetiştirdiği dervişlerle daha sonra Bektaşî şemsiyesi altında birleşecek olan popüler-mistik hâlk İslamı'nın Rumeli ve Balkanlarda yayılmasında öncülük etmiştir. Bektaşî tarikatının özellikle Babagân kolunda Rumeli ve Balkanlar'ın ağırlığı göz önüne alındığında onun Bektaşî tarihindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Tarikatın oluşum sürecinde Kızıldeli'ye biçilen rolün belki en önemli boyutu Balım Sultan'la ilgilidir. Geleneksel bilgi hemen her bileşeniyle Balım Sultan'ı Kızıldeli'ye bağlamaktadır. Her şeyden önce o, Kızıldeli'nin himayesinde Rumeli'ne geçen Mürsel Bali'nin oğludur. Dahası Kızıldeli tekkesinde yetişmiş, hatta orada bir süre postnişinlik yapmıştır.

Kızıldeli'nin Bektaşî Tarikatı'nın oluşum ve gelişimine katkısı vefatından sonra da devam etmiştir. Dimetoka yakınlarında kurmuş olduğu tekke, 15. yüzyılda Hacı Bektaş ismini yücelten dergâhlar içinde en büyük ve en etkili olanlar arasındadır. Kızıldeli Dergâhı Balım Sultan'ın Pir-evi merkezli Bektaşî tekkeleri ağını kurmasından sonra da önemini korumuştur. Ancak Kızıldeli'nin vefatından sonra tekkede özellikle tasavvufî hayatın nasıl yönetildiği hususunda arşiv kaynakları ile Bektaşî geleneksel bilgisi ihtilafa düşmektedir. Kızıldeli'nin kendisi tarafından kurulan tekkenin bir tane olduğunu kabul etmek gerekir. Arşiv belgeleri bu tekkenin maddî işlerinde (vakıf mutasarrıflığı) olduğu gibi manevî işlerinde de Kızıldeli evlatlarının kontrolü ellerinde tuttuğunu göstermektedir. Ancak en geç 16. yüzyılın ilk yarısında Kızıldeli vakfı bünyesinde ikinci bir tekkenin daha ortaya çıktığı görülmektedir. En azından 16. yüzyılın ilk yarısında, bu iki tekkede yaşayan dervişlerin birbirlerine pek iyi gözle bakmadıkları anlaşılmaktadır. Dergâh bünyesinde meydana gelen bu bölünmenin sosyo-kültürel ve/veya doktrinsel sebepleri hakkında bilgimiz yetersizdir. Aynı şekilde bu iki tekkede kümelenen dervişlerin köken ve tasavvuf anlayışları itibariyle de ayrışıp ayrışmadıkları hususunda söz söylemek için daha fazla araştırma gerekmektedir.

KAYNAKÇA:**A. ARŞİV BELGELERİ:**

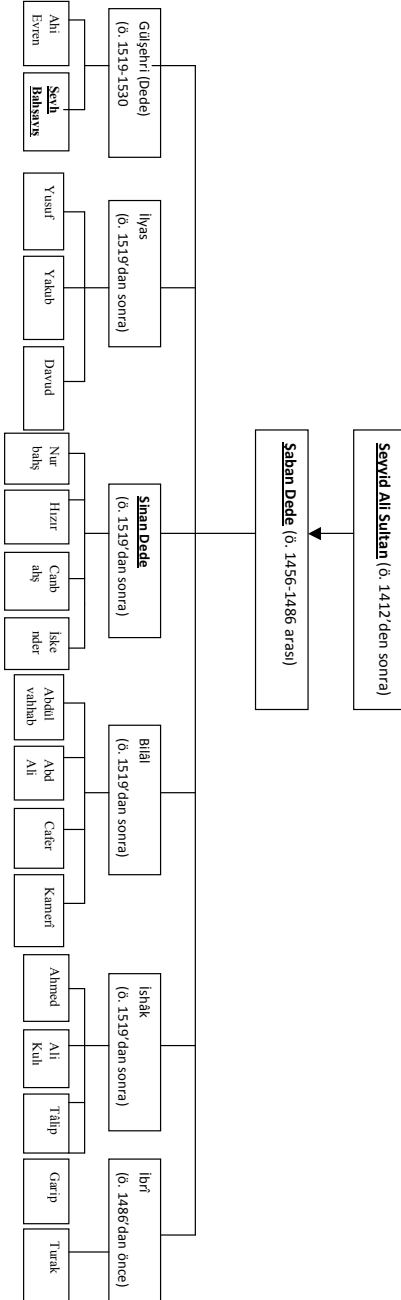
- BOA, C. EV. 16639.
 BOA, C. EV. 16639.
 BOA, EV. MKT. CHT. 190/107.
 BOA, HAT. 292/17411-1.
 BOA, HAT. 686/33344-2.
 BOA, MD 7: 543.
 BOA, Musa Çelebi Dosyası.
 BOA, TD 20.
 BOA, TD 370.
 BOA, TD 470.
 BOA, TD 77.
 İstanbul Atatürk Kitaplığı, MC 0/89.
 TKGM KKA, TD 562.

B. KİTAP VE MAKALELER

- AHMET RİFAT EFENDİ (2007): *Gerçek Bektaşilik. Mir'âtü'l-mekâsîd fî def'i'l-mefâsîd. haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık.*
- AKTEPE, M. Münir (1949): *Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye Yerleşmeleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.*
- ASLANOĞLU, İbrahim (2000): *Pir Sultan Abdallar, İstanbul: Can Yayınları.*
- AŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed (1949): *Tevârih-i Âl-i Osman. haz. Nihâl Atsız. İstanbul: Türkiye Yayınevi.*
- BAHA SAİT BEY (1927): "Bektâşiler III". *Türk Yurdu. no: 28. Nisan: 305-341.*
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942): "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler; İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi II: ?????*
- BAYRAM, Mikâil (2005): *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren – Mevlânâ Mücadelesi. Konya.*
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi". *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 – 1699). ed. Elizabeth A. Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 50-72.*
- BIRGE, John K. (1937): *The Bektashi Order of Dervishes, London-Hartford, Conn.*
- COŞAN, Esat (1982): *Makâlât. Ankara: Seha Neşriyat.*
- EFLAKİ, Ahmet (2001a): *Ariflerin Menkıbeleri. cilt I. çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.*
- EFLAKİ, Ahmet (2001b): *Ariflerin Menkıbeleri. cilt II. çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.*
- ELVAN ÇELEBİ (1995): *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye. haz. İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu.*

- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1955): *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, vol. I, İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- ERSAL, Mehmet (2009): *Veli Baba Sultan Ocağı*. Köln: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü.
- FAROQHI, Suraiya (1976): "Agricultural activities in a Bektashi center: The Tekke of Kızıl Deli, 1750-1830", SF 35: 69-96.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (2008): *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İşaret Yayınları. (Birinci Baskı 1957).
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992): *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1995): *Vilâyet-nâme. Manâkib-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun. Haz. (2009): *Sâdık Abdâl Dîvânı*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999): *Abdal Musa Velâyetnâmesi*. Ankara: TTK.
- İNALCIK, Hâlil (1993): "Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi". *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington.
- KARATÜRK, Mustafa (tarihsiz): *İki Cihan Hazinedarı Seyyit Veli Baba Sultan ve Türbesi*. Ankara.
- KILIÇ, Filiz, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül. Haz. (2007): *Otman Baba Velayetnamesi*. Ankara.
- KOCA, Turgut (1990): *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1973): "Abdal Musa", nşr. Orhan Köprülü, *Türk Kültürü* 124: 198-207.
- KRSTIC, Tijana (2004): *Narrating Conversions to Islam: The Dialogue of Texts and Practices in Early Modern Ottoman Balkans*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ann Arbor. Michigan Üniversitesi.
- MÉLIKOFF, Irène. (1999): *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
- MINKOV, Anton (2000): *Conversion to Islam as Reflected in Kisve Bahasi Petitions: An Aspect of Ottoman Social Life in the Balkans 1670-1730*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Montreal. McGill Üniversitesi.
- NOYAN, Bedri (1998): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. I. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.
- NOYAN, Bedri (2000): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. III. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1976): *Demir Baba Vilâyetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1996): *Veli Baba Menakıbnamesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- NOYAN, Bedri. Haz. (1999): *Seyyit Ali Sultan Velayetnamesi*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- OCAK, Ahmet Y. (2002): *Sarı Saltuk. Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992): "Balım Sultan". DİA. Cilt 5: 17-18.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflük: Kalenderler (XIV – XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1996): "Hacı Bektaş Veli" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 14: 455-458.
- ÖZTELLİ, Cahit (1997): *Bektaşî Gülleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (2004) : *Pir Sultan Abdal. Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- SADIK ABDAL (1155/1742): *Dîvân-ı Sâdık Abdal. El Yazması*. Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi. No: 834.35-1.

- SELÇUK, Hava (2002): *Rumeli'de Osmanlı İskan Siyaseti (1299-1481)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- ŞEYH SIRRI RİFÂÎ (1284 / 1867-68): *Risâle-i Lâhutîyye*. Yazma. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmirli İsmail Hakkı Bölümü. No: 1243.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, İsmâuddin Ebu'l-hayr Ahmet Efendi (2007): *Osmanlı Bilginleri. Eş-şakâiku'n-numâniye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TULUM, Mertol. (2000): *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbu'l- Kudsiyye Üzerinde bir Deneme*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- VİRÂNÎ BABA (1291/1874): *Nazm u Nesr-i Virânî Baba*, İstanbul.
- YEMÎNÎ, Derviş Muhammed (2002): *Fazîlet-nâme I. Haz. Yusuf Tepeli*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza (2007) : *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*. Ankara: TTK.
- YILDIRIM, Rıza (2008) : "Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 6: 1-43.
- YILDIRIM, Rıza (2009a): "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in Early Ottoman History". *International Journal of Turkish Studies* 15/1-2: 21-62.
- YILDIRIM, Rıza (2009b): "Hacı Bektaş Velî ve İlk Osmanlılar: Aşıkpaşazâde'ye Eleştirel Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 51: 107-146.
- YILDIRIM, Rıza (2010): "Bektaşî Geleneğine Göre Seyyid Ali Sultan". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 53

Tablo 1: Seyyid Ali Sultan'ın iki nesil boyunca soy ağacı

Kaynak: MC 0/89 (1456 tarihli), TD 20 (1486 tarihli), TD 77 (1519 tarihli), TD 370 (1530 tarihli)